Ian Morris

K ČEMU JE DOBRÁ VÁLKA?

Konflikty a pokrok civilizace

argo / dokořán

Ian Morris
K čemu je dobrá válka?
Konflikty a pokrok civilizace

Copyright © 2014 by Ian Morris
First published by Farrar, Straus and Giroux
Translation rights arranged by Sandra Dijkstra Literary Agency
All Rights Reserved
Translation © Stanislav Pavlíček, 2017

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována
a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické) v českém jazyce.
Odpovědná redaktorka Klára Soukupová.
Z anglického originálu *War! What Is It Good For? Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots*, vydaného nakladatelstvím
Farrar, Straus and Giroux, New York v roce 2014,
přeložil Stanislav Pavlíček.
Obálka a sazba Michal Puhač podle návrhu Pavla Růta.
Konverze do elektronické verze Michal Puhač.
Vydalo v roce 2018 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,
Holečkova 9, Praha 5,
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,
jako svou 939. publikaci (279. elektronická).

ISBN 978-80-7363-877-1

Ian Morris

K ČEMU JE DOBRÁ VÁLKA?

Konflikty a pokrok civilizace

ARGO / DOKOŘÁN

OBSAH

Úvod	Přítel dobrý jen pro hrobníka	7
Kapitola 1.	Pustina? Válka a mír ve starověkém Římě	29
Kapitola 2.	Jak uvěznit obludu: produktivní způsob války	60
Kapitola 3.	Barbaři vrací úder: kontraproduktivní způsob války, 1–1415 n. l.	102
Kapitola 4.	Pětisetletá válka: Evropa (téměř) dobývá svět, 1415–1914	149
Kapitola 5.	Ocelová bouře: válka o Evropu, 1914–1989	211
Kapitola 6.	S krví na zubech i pařátech: proč táhli šimpanzi z Gombe do války	257
Kapitola 7.	Poslední naděje pro Zemi: americké impérium, 1989–?	295
	Poděkování	351
	Poznámky	353
	Seznam tabulek, map a grafů	367
	Doporučená četba	369
	Použitá literatura	390
	Rejstřík	428

ÚVOD

PŘÍTEL DOBRÝ JEN PRO HROBNÍKA

Bylo mi dvacet tři, když jsem skoro zemřel v boji.

Bylo 26. září 1983, asi 21.30, já se hrbil nad mechanickým psacím strojem v pronajaté místnosti v anglické Cambridgi a ťukal první kapitolu své disertace z archeologie. Právě jsem se vrátil ze čtyřměsíčního terénního výzkumu na řeckých ostrovech. Práce mi šla dobře od ruky. Byl jsem zamilovaný. Život byl krásný.

Neměl jsem tušení, že o více než tři tisíce kilometrů dál se Stanislav Petrov rozhoduje, jestli mne zabije.

Petrov byl zástupcem náčelníka pro bojové algoritmy na velitelském stanovišti Serpuchov-15, v nervovém centru sovětského systému včasného varování. Byl to pečlivý člověk, inženýr, autor počítačového kódu – a naštěstí pro mne žádný panikář. Když se krátce po půlnoci (moskevského času) spustila siréna, vyskočil dokonce i Petrov ze židle. Na obří mapě severní polokoule, která vyplňovala celou jednu stěnu řídicí místnosti, se rozblikala červená žárovka. Signalizovala, že z Montany byla vypuštěna raketa.

Nad mapou se rozsvítila červená písmena, která dávala dohromady nejhorší slovo, jaké Petrov znal: „START."

Počítače znovu a znovu prověřovaly data. Opět se rozsvítila červená světla, tentokrát s větší jistotou: „START – VYSOKÁ SPOLEHLIVOST."

Petrov to svým způsobem čekal. Před šesti měsíci Ronald Reagan veřejně odsoudil matičku Rus a označil ji za říši zla. Hrozil, že Američané vybudují vesmírný protiraketový štít, a ukončí tak vzájemnou rovnováhu strachu, která skoro čtyřicet let udržovala mír. A pak oznámil, že urychlí rozmístění nových raket, schopných po pouhém pětiminutovém letu zasáhnout Moskvu. A potom, jako kdyby se někdo chtěl vysmát zranitelnosti Sovětského svazu, se nad Sibiř zatoulal jihokorejský dopravní letoun, který zřejmě ztratil cestu. Sovětskému letectvu trvalo několik hodin, než ho našlo. Poté letoun, který se nakonec vydal zpátky do neutrálního vzdušného prostoru, sestřelila stíhačka. Všichni na palubě zemřeli, včetně jednoho amerického kongresmana. Nyní obrazovka říkala, že imperialisté udělali poslední krok.

Ale stejně... Petrov věděl, že takhle by třetí světová válka vypadat neměla. Americký první úder měl zahrnovat tisíc raket typu Minuteman, burácejících nad severním pólem. Měl znamenat přibližující se ohňové a radiační inferno, horečnatý pokus zničit s nasazením všech sil sovětské rakety, které dosud nečinně odpočívaly ve svých jaderných silech, a připravit tak Moskvu o veškeré možnosti reakce. Vypuštění jediné rakety bylo bláznovstvím.

Petrov měl za úkol řídit se pravidly a provést veškeré požadované testy, které by vyloučily závadu systému. Ale na to nyní nebyl čas. „Hlásím, že jde o falešný poplach,“[1] oznámil důstojníkovi ve službě na druhém konci telefonní linky. Snažil se, aby to znělo věcně.

Důstojník se na nic neptal a nedal na sobě znát žádnou úzkost. „Rozumím.“

Siréna byla za chvíli vypnuta a Petrovovým podřízeným se začalo ulevovat. Technici začali provádět předepsané kroky a systematicky hledali v obvodech chybu. Ale pak...

„START.“

Znovu to červené slovo. Na mapě se objevilo druhé světlo; další raketa byla na cestě.

A pak se rozsvítila další žárovka. A další a další, až nakonec celá mapa planula červenou barvou. Algoritmy, které Petrov pomáhal vypracovat, začaly pracovat. Panel nad mapou na chvíli potemněl. Potom se znovu rozzářil s novým varováním. Oznamoval apokalypsu.

„RAKETOVÝ ÚTOK.“

Největší superpočítač Sovětského svazu automaticky rozesílal toto sdělení po velitelské hierarchii. Nyní záleželo na každé vteřině. Stárnoucí Jurij Andropov, generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu, měl být požádán, aby učinil nejdůležitější rozhodnutí všech dob.

Možná se o válku nezajímáte, řekl údajně Trockij, ale válka se hodně zajímá o vás.[2] Cambridge byla – a stále je – ospalým univerzitním městečkem, daleko od mocenských center. V roce 1983 však byla obklopena základnami letectva, a byla tudíž vysoko na seznamu cílů Moskvy. Kdyby sovětský generální štáb uvěřil Petrovovým algoritmům, byl bych mrtvý během patnácti minut. Vypařil bych se uvnitř ohnivé koule žhavější než povrch slunce. King's College a její pěvecký sbor, pasoucí se krávy, kolem nichž proplouvají pramice, učenci v talárech podávající si portské u svého stolu ve vyvýšené části jídelny – to všechno by se explozí proměnilo v radioaktivní prach.

Pokud by Sověti vypálili jen rakety, které míří na vojenské cíle (stratégové to nazývají „counterforce attack“ – „útok na vojenské síly nepřítele“), a kdyby Spojené státy odpověděly stejným způsobem, byl bych jedním ze zhruba sta milionů lidí, kteří by byli roztrháni výbuchem, spáleni či otráveni v první den války. Ale to by se pravděpodobně nestalo. Jen tři měsíce před Petrovovým

okamžikem pravdy americké Centrum pro vývoj strategických koncepcí zorganizovalo válečnou simulační hru, aby zjistilo, jak by se asi vyvíjely úvodní fáze nukleárního střetu. Zjistili, že žádný hráč se při útoku nedokázal ovládnout a omezovat se jen na vojenské a strategické cíle. Všichni útoky tohoto typu vystupňovali do podoby „útoků na hodnoty nepřítele" a stříleli jak na města, tak na raketové základny. A jakmile by k tomu došlo, stoupla by úmrtnost v prvních několika dnech války na zhruba půl miliardy lidí. Další půl miliardy životů by si v následujících týdnech a měsících vyžádaly radioaktivní spad, hlad a další boje.

V reálném světě se však Petrov ovládnout dokázal. Později přiznal, že byl vyděšený tak, až se mu podlomila kolena. Pořád ale věřil svým instinktům ohledně algoritmů. Sebral odvahu a sdělil důstojníkovi ve službě, že i toto je falešný poplach. Zpráva o raketovém útoku tak byla zadržena ještě dřív, než začala stoupat vzhůru po velitelské hierarchii. Dvanáct tisíc sovětských válečných hlavic zůstalo na svých základnách a miliarda z nás zůstala na živu, aby mohla bojovat až někdy jindy.

Za záchranu světa se však Petrovovi nedostalo odměny v podobě medailí, které by pokryly celou jeho hruď. Místo toho byl oficiálně pokárán, že předkládá zmatečné písemnosti a nedodržuje protokol (rozhodnutí, zda zničit planetu, bylo úkolem generálního tajemníka, ne jeho úkolem). Byl tedy „uklizen" na méně citlivou pozici. Následně odešel do předčasného důchodu, nervově se zhroutil a poté upadl do neradostné chudoby, když Sovětský svaz zanikl a přestal vyplácet důchody svým penzistům.*

Takovýto svět – kde Armageddon závisí na fušerské technice a unáhleném rozhodnutí počítačových programátorů – byl světem, který se dočista zbláznil. Hodně lidí si to v té době myslelo. V americkém bloku demonstrovaly miliony lidí a volaly po zákazu atomových bomb. Lidé protestovali proti agresi svých vlád anebo volili politiky, kteří slibovali jednostranné odzbrojení. Měli totiž svobodu, a tak mohli takovéto věci dělat. Na sovětské straně, kde lidé takovéto věci dělat nesměli, zaujalo tento postoj o trochu víc disidentů než obvykle, načež byli udáni tajné policii.

Ale na ničem z toho moc nezáleželo. Západní vůdci byli opakovaně voleni do svých úřadů prostřednictvím ještě silnější většiny a nakoupili ještě více moderních zbraní. Sovětští vůdci zase nechali vyrobit ještě více raket. V roce 1986 dosáhla světová zásoba jaderných hlavic svého historického maxima. Bylo jich více než

---

* V roce 2004 Sdružení světových občanů udělilo Petrovovi sekvojovou plaketu, kterou mu poděkovalo za záchranu světa, a přidalo šek na tisíc dolarů. V roce 2013 Petrov rovněž získal v Německu Drážďanskou cenu, jež je spojena s částkou 25 000 eur. Další finanční příspěvek je mu možné poskytnout prostřednictvím webových stránek www.brightstarsound.com.

sedmdesát tisíc a havárie sovětského jaderného reaktoru v Černobylu poskytla jen malou ochutnávku toho, k čemu se možná schyluje.

Lidé se hlasitě dožadovali odpovědí a na obou stranách železné opony se mladí ještě hlasitěji odvraceli od stárnoucích, zkompromitovaných politiků. Za tuto novou generaci doby po baby boomu mluvil Bruce Springsteen. Ten použil nejslavnější z protestsongů vietnamské války – klasickou píseň „War" (Válka) Edwina Starra, vydanou nahrávací společností Motown – a vyslal její turbo cover verzi zpátky do žebříčku deseti nejoblíbenějších hitů:

War!
Huh, good God.
What is it good for?
Absolutely nothing.
Say it, say it, say it...

Válka!
Cože? Ach, dobrý bože!
Ta je dobrá k čemu?
Naprosto k ničemu.
Řekni to, řekni, řekni...

Oooh, war! I despise
Because it means destruction
Of innocent lives
War means tears
To thousands of mothers' eyes
When their sons go to fight
And lose their lives...

Pche, válka! Jak já jí pohrdám!
Vždyť životy nevinných
tak nezvratně hatí.
Válka jen slzy znamená,
jimiž tisíce matek platí,
když jejich synové do boje jdou
a životy své tam vmžiku ztratí...

War!
It ain't nothing but a heartbreaker.
War!
Friend only to the undertaker...

Válka!
Jen rychle srdce zlomí, že člověk ani nezavzlyká.
Válka!
Přítel dobrý snad jen pro hrobníka...[3]

MÍR PRO NAŠI DOBU*

V této knize chci nesouhlasit. Tedy alespoň do určité míry.

Válka, jak budu tvrdit, nebyla a není přítelem dobrým jen pro hrobníka. Válka je sice masovým vrahem, a přesto – což je možná největší paradox v dějinách lidstva – zároveň byla a je největším nepřítelem hrobníka. A navzdory tomu, co říká ona píseň, *byla* a *je* k něčemu dobrá: v dlouhodobém horizontu

* Neville Chamberlain, projev Downing Street 10, 30. září 1938, referováno v listu *Times*, 1. října 1938, www.thetimes.co.uk/tto/archive/.

přinášela a přináší lidstvu bezpečí a bohatství. Válka je sice peklo, ale – opět z dlouhodobé perspektivy – její alternativy by byly ještě horší.

Půjde o kontroverzní tvrzení, takže mi dovolte vysvětlit, jak to myslím.

Argumentace, kterou budu předkládat, má čtyři části. První část zní, že vedením válek lidé vytvářejí větší a organizovanější společnosti, které snižují riziko, že jejich příslušníci zemřou násilnou smrtí.

Tento postřeh je založen na jednom z hlavních zjištění archeologů a antropologů minulého století, a sice že společnosti doby kamenné byly obyčejně velmi malé. Hlavně v důsledku obtíží se získáváním potravy lidé žili v tlupách, které čítaly několik desítek členů, ve vesnicích o několika stovkách obyvatel a (velmi zřídka) ve městech o několika tisících obyvatel. Tyto komunity neměly nijak velké potřeby v oblasti vnitřní organizace a obvykle se vyznačovaly podezřívavostí, nebo dokonce nepřátelstvím vůči lidem z vnějšku.

Lidé většinou řešili své rozmíšky nenásilným způsobem. Pokud se ale někdo rozhodl použít sílu, bránilo mu v tom mnohem méně věcí, než na jaké jsou zvyklí obyvatelé moderních států. Většina zabíjení byla zabíjením v malém měřítku. Šlo o krevní mstu či ustavičné nečekané útoky. Čas od času však mohlo násilí narušit tlupu či vesnici do té míry, že nemoci a hladomor následně úplně vyhladily veškeré její příslušníky. Ale protože populace byly zároveň malé, toto stálé násilí malých rozměrů si vybíralo děsivou daň. Podle většiny odhadů zemřelo 10–20 % ze všech lidí, kteří žili ve společnostech doby kamenné, rukou jiného člověka.

Dvacáté století představuje prudký kontrast. Zažilo dvě světové války, série genocid a četné hladomory vyvolané vládami. Při tom všem bylo celkem zabito ohromujících 100–200 milionů lidí. Atomové bomby svržené na Hirošimu a Nagasaki zabily více než 150 000 lidí – pravděpodobně více lidí, než kolik jich žilo na celém světě v roce 50 000 př. n. l. Ale v roce 1945 bylo na zemi 2,5 miliardy lidí a během celého 20. století žilo na zemi celkem 10 miliard lidí – to znamená, že oněch 100–200 milionů úmrtí 20. století spjatých s válkou odpovídá pouze 1–2 % obyvatelstva planety. Pokud jste měli to štěstí, že jste se narodili v industrializovaném 20. století, byla tu v průměru desetkrát menší pravděpodobnost, že zahynete násilnou smrtí (nebo v důsledku násilí), než kdybyste se narodili v době kamenné.

Jde možná o překvapivou statistiku, ale její vysvětlení je ještě překvapivější. To, co udělalo svět bezpečnějším, je samotná válka. Jak se pokusím ukázat v kapitolách 1–5, celé to probíhalo tak, že někdy před deseti tisíci lety začali vítězové válek začleňovat poražené do větších společností. (Zpočátku se to dělo jen v určitých geografických oblastech, ale posléze se to rozšířilo na celou planetu.) Jediný způsob, jak zařídit, aby tyto větší společnosti fungovaly, bylo vytvořit

silnější vládu. A jednou z prvních věcí, které taková vláda musela udělat, pokud chtěla zůstat u moci, bylo potlačit násilí ve společnosti.

Lidé, kteří tyto vlády vedli, zřídkakdy razili mírovou politiku čistě jen z dobroty svého srdce. Zabíjení potírali proto, že slušně vychovaným poddaným se vládlo snáz (a snáze se také zdaňovali) než obyvatelstvu zlostnému a vražednému. Nezamýšleným důsledkem však bylo, že podíl násilných úmrtí poklesl mezi dobou kamennou a 20. století o 90 %.

Nešlo však o příjemný proces. Ať už se jednalo o Římany v Británii, nebo o Brity v Indii, vždycky platilo, že ti, kteří se snažili obyvatelstvo zpacifikovat, bývali stejně brutální, jako bylo divošství, jež se snažili vymýtit. Nešlo ani o hladký proces: v kratších údobích mohl na určitých místech podíl násilných úmrtí dokonce opětovně vyskočit na úroveň doby kamenné. Mezi lety 1914 a 1918 zemřel skoro každý šestý Srb následkem násilí, nemocí či hladu. A samozřejmě ne všechny vlády byly v zajišťování míru stejně dobré. Demokracie bývají chaotické, ale zřídkakdy požírají své děti; diktatury dokážou věci dobře zařídit, ale obvykle střílí, mučí hladem či zabíjejí plynem spoustu lidí. Avšak navzdory všem výhradám a výjimkám již více než deset tisíc let platí, že válka dělá vlády a vlády dělají mír.

Mým druhým tvrzením je, že válka je sice nejhorší představitelný způsob, jak vytvářet větší, mírumilovnější společnosti, ale na druhou stranu je to jediný způsob, jaký lidé objevili. „Bůh ví, že způsob lepší musí být,“[4] zpíval Edwin Starr, ale zjevně není. Kdyby se římská říše dala vytvořit bez zabití milionů Galů a Řeků, kdyby Spojené státy mohly být vybudovány bez zabití milionů indiánů, tedy kdyby konflikty mohly být řešeny diskusí místo silou, lidstvo by určitě dosáhlo přínosů větších společností, aniž by zároveň muselo zaplatit tak vysokou cenu. Jenomže to se nestalo. Je to sice depresivní, ale důkazy se opět zdají být jasné. Lidé se sotvakdy vzdávají své svobody, včetně práva zabíjet či ožebračovat druhé, pokud k tomu nejsou donuceni. A prakticky jedinou silou, která je natolik velká, aby to dokázala, je porážka ve válce anebo obava, že takováto porážka hrozí.

Mám-li pravdu v tom, že vlády nám zajišťují větší bezpečí a že válka je do značné míry jedinou věcí, kterou jsme k vytváření vlád objevili, pak musíme dojít k závěru, že válka je k něčemu dobrá. Můj třetí závěr však jde ještě dál. Větší společnosti vytvořené válkou nejen přinášejí lidem bezpečí, ale – jak tvrdím – nás opět v dlouhém časovém horizontu dělají také bohatšími. Mír vytvořil podmínky pro hospodářský růst a zvyšování životní úrovně. Tento proces byl chaotický a nerovnoměrný. Vítězové válek pravidelně plenili a znásilňovali, prodávali do otroctví tisíce z těch, kteří válku přežili, a kradli jejich půdu. Poražení mohli být ožebračeni na celé generace. A to je strašná a nepříjemná věc. A přesto, po uplynutí určitého času – možná desetiletí, možná století – vytvoření větší společnosti obvykle udělá *všechny* lidi, potomky vítězů i poražených,

bohatšími. Dlouhodobý vzorec je zde opět zřejmý. Vytváření větších společností, silnějších vlád a větší bezpečnosti obohacuje svět.

Když dáme tato tvrzení dohromady, je možný jen jeden závěr. Válka vytvořila větší společnosti, jimž vládly silnější vlády. Ty obyvatelstvu vnutily mír a vytvořily předpoklady prosperity. Před deseti tisíci lety bylo na Zemi jen asi šest milionů lidí. Žili v průměru asi třicet let a byli živi z toho, co odpovídalo necelým dvěma moderním americkým dolarům denně. Nyní je nás více než tisíckrát víc (konkrétně sedm miliard), žijeme dvakrát déle (celosvětový průměr je šedesát sedm let) a vyděláváme více než dvanáctkrát víc (celosvětový průměr je dnes 25 dolarů na den).

Válka tedy byla k něčemu dobrá, vlastně tak dobrá – a to je můj čtvrtý argument – že nyní přivádí sama sebe ke krachu. Po tisíciletí válka (dlouhodobě) vytvářela mír a ničení zase vytvářelo bohatství. V naší době se však lidstvo stalo tak dobrým ve válčení – naše zbraně jsou tak ničivé a naše organizace tak efektivní – že válka začíná dělat další válku tohoto druhu nemožnou. Kdyby se události oné noci v roce 1983 odehrály jinak – kdyby Petrov zpanikařil, kdyby generální tajemník stiskl tlačítko, a nechal nás tak během následujících několika týdnů miliardu zabít – míra násilných úmrtí by ve 20. století vylétla zpátky na úroveň doby kamenné. A kdyby toxické dědictví jaderných hlavic bylo skutečně tak strašné, jak se někteří vědci obávají, nežili by dnes možná vůbec žádní lidé.

Dobrou zprávou není jen to, že se to nestalo, ale také fakt, že upřímně řečeno nebylo nikdy moc pravděpodobné, že se to stane. K důvodům se vrátím v kapitole 5, ale základní argument zní, že my lidé jsme projevili nesmírně dobrou schopnost přizpůsobit se našemu měnícímu se životnímu prostředí. Bojovali jsme v nesčetných válkách minulosti, protože se vyplácely. Ale ve 20. století, kdy výnosy násilí poklesly, jsme se naučili řešit naše problémy, aniž bychom přivodili Armageddon. Nelze to samozřejmě zaručit. V poslední kapitole knihy ale prohlásím, že existují důvody, proč věřit, že se tomuto výsledku budeme i nadále vyhýbat. V 21. století dojde k pozoruhodným změnám ve všem, včetně úlohy násilí. Prastarý sen o světě bez válek se možná naplní. I když jak bude svět vypadat, to je úplně jiná otázka.

To, že jsem tak odvážně uvedl své argumenty, jistě způsobilo, že se vám v hlavě rozblikaly různé varovné majáčky. Můžete se ptát, co myslím „válkami“ a jak můžu vědět, kolik lidí při nich zemřelo? Co považuji za „společnost“ a jak dokážu poznat, kdy se některá z nich zvětšuje? A co vlastně dělá „vládu“ vládou a jak měříme její sílu? To všechno jsou dobré otázky, a jak se bude můj příběh rozvíjet, budu se na ně snažit odpovědět.

Většina obočí se pravděpodobně pozdvihne nad mým ústředním tvrzením, že válka udělala svět bezpečnějším. Tato kniha vyšla v roce 2014, přesně sto let od vypuknutí první světové války v roce 1914 a sedmdesát pět let od vypuknutí

druhé světové války v roce 1939. Po těchto dvou konfliktech zůstalo 100 milionů mrtvých – dost na to, abyste mé tvrzení, že válka nám přinesla bezpečí, mohli považovat za nechutný vtip. Rok 2014 je však také pětadvacátým výročím konce studené války v roce 1989, která osvobodila svět od možného opakování Petrovova zlého snu. V této knize budu tvrdit, že celých deset tisíc let dlouhý příběh o válce od konce doby ledové je ve skutečnosti jedním jediným vyprávěním, které vede až k tomuto bodu. Válka je v něm hlavní postavou vývoje, jenž učinil dnešní svět bezpečnějším a bohatším než kdykoli předtím.

Pokud vám to zní jako paradox, je to tím, že *všechno*, co se týká války, je paradoxní. Hezky tuto záležitost shrnuje stratég Edward Luttwak. V každodenním životě, poznamenává, „vládne jednoznačná lineární logika, jejíž podstatou je pouhý zdravý rozum. V oblasti strategie však [...] funguje jiná a zcela odlišná logika, která běžně narušuje obyčejnou logiku lineární." Válka „obvykle odměňuje paradoxní chování, přičemž zřetelně poráží logické počínání a vede k výsledkům, které jsou ironické". [5]

Paradoxnost ve válce prostupuje vším. Podle Basila Liddella Harta, jednoho ze zakladatelů tankové taktiky 20. století, základní teze zní: „Válka je vždycky záležitostí konání zla v naději, že z toho může vzejít dobro."[6] Z války vzniká mír; ze ztráty zisk. Válka nás přes zrcadlo odvádí do převráceného světa, kde nic není tím, čím se to zdá být. Argumentem naší knihy je myšlenka menšího zla, což je jedna z klasických forem paradoxu. Je snadné vyjmenovat všechny věci, kvůli nimž je válka špatná. Na začátku tohoto výčtu bude figurovat zabíjení. A přesto válka zůstává menším zlem, protože historie ukazuje, že nebyla a není tak špatná jako její alternativa – stálé násilí doby kamenné, které ustavičně připravuje lidi o život a zanechává je v chudobě.

Samozřejmou námitkou vůči argumentům o menším zlu je, že jejich hodnocení rozhodně není jednoznačné. Ideologové tyto argumenty milují: jeden extrémista za druhým ujišťoval a ujišťuje své stoupence, že když upálí tyhle čarodějnice, zplynují tyhle Židy či na kusy rozsekají tyhle Tutsie, udělají svět čistým a dokonalým. A přesto se lze na tato krutá tvrzení podívat z druhé strany. Kdybyste se mohli vrátit v čase a uškrtit Adolfa Hitlera v jeho kolébce, udělali byste to? Pokud se budete držet teze o menším zlu, pak malé zabíjení nyní by mohlo zabránit velkému zabíjení později. Menší zlo nás nutí dělat nepříjemná rozhodnutí.

O složitost argumentů typu menší zlo se zajímají zejména morální filozofové. Představte si, že jste zajali teroristu – slyšel jsem, jak se můj kolega z katedry filozofie[7] ptá zaplněné přednáškové síně. Někam umístil bombu, ale nechce říct kam. Když ho budete mučit, možná vám to řekne, a vy zachráníte desítky životů. Strháte mu nehty? Když studenti váhají, filozof zvýší to, co je v sázce. Mezi mrtvými, říká, bude vaše rodina. Sáhnete nyní po kleštích? A když bude stále odmítat mluvit, budete mučit i *jeho* rodinu?

Tyto nepříjemné otázky vedou k velmi vážným úvahám. V reálném světě děláme rozhodnutí ohledně menšího zla ustavičně. Mohou být bolestná a v posledních několika letech začali psychologové chápat, co s námi tato dilemata dělají. Kdyby vás experimentátor připoutal na lehátko, vsunul vás do přístroje na bázi magnetické rezonance a pak vám kladl morálně obtížné otázky, váš mozek by se choval překvapivým způsobem. Kdybyste si představovali, jak mučíte teroristu, rozsvítila by se na obrazovce přístroje orbitální mozková kůra. Krev by totiž proudila do těch obvodů vašeho mozku, které zvládají nepříjemné myšlenky. Ale ve chvílích, kdy byste počítali, kolik životů zachráníte, následovalo by též rozsvícení vaší dorzolaterální kůry, neboť by byla aktivována nová soustava obvodů. Tato protichůdná emocionální a intelektuální nutkání byste vnímali jako intenzivní vnitřní boj, který by rozsvítil také oblast přední cingulární kůry.

Protože jsou argumenty na bázi teorie menšího zla tak nepříjemné, může být naše kniha znepokojivým čtením. Válka je koneckonců masová vražda. Jaký člověk dokáže tvrdit, že z ní může vzejít něco dobrého? Takový člověk, odpovídám nyní, který byl udiven výsledky svého vlastního výzkumu. Kdyby mi ještě před deseti lety někdo řekl, že budu jednou psát tuhle knihu, asi bych mu nevěřil. Ale zjistil jsem, že historické (i archeologické a antropologické důkazy) mluví jednoznačně. Ať už je tento fakt jakkoli nepříjemný, válka zkrátka v dlouhodobém měřítku udělala svět bezpečnějším a bohatším.

Jsem asi sotva prvním člověkem, který si to uvědomil. Před sedmdesáti pěti lety napsal německý sociolog Norbert Elias hutné dvousvazkové teoretické pojednání nazvané *O procesu civilizace*. Tvrdil v něm, že během posledních pěti století se Evropa stala mnohem mírumilovnějším místem. Od středověku se podle něj Evropané z vyšších vrstev (kteří měli v minulosti lví podíl na brutalitě) postupně zříkali užívání síly a celková míra násilí klesala.

Důkazy, na něž Elias upozorňoval, byly už dlouho vidět pouhým okem. Podobně jako řada jiných lidí i já sám jsem na některé z nich narazil, když mi bylo poprvé uloženo (při hodině angličtiny na střední škole v roce 1974), abych se podíval na zoubek některé ze Shakespearových her. Mou pozornost neupoutala krása básníkova jazyka, ale to, jak nedůtklivé všechny Shakespearovy postavy jsou. Při sebemenší provokaci se rozzuří a začnou do sebe navzájem bodat. I v Británii v 70. letech takoví lidé určitě žili, ale obvykle končili ve vězení nebo na léčení – na rozdíl od Shakespearových násilníků. Ti byli naopak častěji vychvalováni než kritizováni za to, že nejdřív bodali či řezali a pak teprve kladli otázky.

Ale měl Elias skutečně pravdu v tom, že náš vlastní svět je mírumilovnější než svět předešlých staletí? Jak říká Shakespeare, to je to, oč tu běží. Eliasova odpověď zněla, že již v 90. letech 16. století, kdy psal Shakespeare *Romea a Julii*, byli jeho vraždící Montekové a Kapuleti anachronismem. Sebeovládání nahrazovalo hněv v úloze emoce, která definovala ctihodného muže.

Šlo o teorii, která se měla dostat do novinových titulků, ale jak vydavatelé vždy říkají autorům: rozhodující je správné načasování. A Eliasovo načasování bylo prostě tragické. Publikace *O procesu civilizace* vyšla v roce 1939, tedy ve chvíli, kdy Evropané zahajovali šestileté orgie násilí, po nichž zůstalo padesát milionů mrtvých (mezi nimi i Eliasova matka, která zahynula v Osvětimi). V roce 1945 neměl nikdo náladu vyprávět, že Evropané se postupně stávají civilizovanějšími a mírumilovnějšími.

Eliasovi bylo dáno za pravdu až v 80. letech, když už byl dlouho v penzi. Tou dobou již začala desetiletí pečlivé práce sociálních historiků, kteří v archivech studovali polorozpadlé dvorské záznamy, vynášet statistické údaje. Z nich plynulo, že Elias měl celou dobu pravdu. Jak sociální historikové zjistili, dalo se kolem roku 1250 předpokládat, že se zhruba každý stý Západoevropan stane obětí vraždy. V době Shakespearově toto číslo pokleslo do té míry, že se jednalo jen o každého třístého. A v roce 1950 šlo už jen o každého třítisícího. A jak tvrdil Elias, v čele tohoto trendu kráčely vyšší vrstvy.*

V 90. letech 20. století se této teorii dostalo další podpory. Ve své knize *War Before Civilization* (Válka před civilizací), která je svým způsobem stejně pozoruhodná jako Eliasova práce *O procesu civilizace*, antropolog Lawrence Keeley shromáždil spoustu statistických údajů. Plynulo z nich, že společnosti na úrovni doby kamenné, jež ve 20. století stále existovaly, jsou šokujícím způsobem násilnické. Sváry a nečekané útoky připravovaly obvykle o život jednu osobu z deseti a někdy i jednu z pěti. Pokud měl Keeley pravdu, znamenalo by to, že společnosti na úrovni doby kamenné byly desetkrát až dvacetkrát násilnější než bouřlivý svět středověké Evropy a třistakrát až šestsetkrát horší než Evropa poloviny 20. století.

Míra násilných úmrtí ve skutečných společnostech doby kamenné se samozřejmě počítá hůře. Když ale Keeley hledal důkazy vraždění, masakrů a všeobecného chaosu ve vzdálené minulosti, zdáli se být naši nejstarší předkové obdobně vražední jako současné skupiny zkoumané antropology. Němé svědectví kamenných hrotů šípů vražených mezi žebra, lebek rozdrcených tupými nástroji a zbraní nahromaděných v hrobech dokazuje, že civilizační proces byl ještě delší, pomalejší a nerovnoměrnější záležitostí, než si Elias uvědomoval.

Ani světové války, jak Keeley zjistil, neudělaly moderní dobu stejně nebezpečnou, jako byla doba kamenná. Tento argument potvrzuje i třetí oblast bádání, která se začala formovat v roce 1960, kdy vyšla další pozoruhodná kniha (jež se

---

* Kriminologové obvykle vyjadřují míru násilných úmrtí jako počet takovýchto úmrtí na sto tisíc lidí za rok. Já osobně mám trochu problém si představit, co to znamená v reálném životě. Obvykle proto převádím tato čísla na procento obyvatelstva umírající násilnou smrtí (počítáno tak, že se onen podíl násilných úmrtí násobí třiceti [počet let v generaci] a dělí tisíci, aby se dostalo procentuální hodnota) anebo na pravděpodobnost, že nějaký jedinec zemře násilnou smrtí.

bohužel téměř nedá číst). Šlo o publikaci *Statistics of Deadly Quarrels* (Statistika smrtelných hádek) od výstředního matematika, pacifisty a meteorologa Lewise Frye Richardsona. (Třetí profese Richardson zanechal, když zjistil, do jaké míry pomáhá vojenskému letectvu.)

Richardson strávil posledních zhruba dvacet let svého života hledáním statistických vzorců v pozadí zjevně chaotického zabíjení. Vzal si vzorek tří set válek, včetně tak krvavých lázní, jakými byly americká občanská válka a první a druhá světová válka, a ke svému překvapení zjistil, že „ztráty na životech z osudových hádek, sahajících co do velikosti od vražd až po světové války, představovaly jen asi 1,6 % všech úmrtí tohoto období". Když přidáme k jeho zabíjení i války moderního světa, vyjde nám, že mezi lety 1820–1949 zemřela násilnou smrtí jedna osoba z 62,5. To je asi jedna desetina míry násilných úmrtí mezi lovci a sběrači doby kamenné.

A to není všechno. „Nárůst světové populace mezi lety 1820 a 1949," zjistil Richardson, „nebyl zjevně doprovázen odpovídajícím nárůstem frekvence válek nebo ztrát na životech ve válkách, jak by se dalo očekávat, kdyby bojechtivost byla neměnná." Z toho plyne: „Od roku 1820 se lidstvo stává méně bojovným."[8]

Více než padesát let po vydání Richardsonovy knihy se vytváření databází úmrtí proměnilo v menší vědní obor. Nové databáze jsou propracovanější než Richardsonovy a také ambicióznější – sahají až do roku 1500 a za rok 2000. Podobně jako všechna akademická odvětví je i tento obor plný sporů. Dokonce i u nejlépe zdokumentované války v historii, u okupace Afghánistánu, vedené Američany a probíhající od roku 2001, existuje řada metod, jak spočítat, kolik lidí zemřelo. I přesto však zůstávají Richardsonova základní zjištění neotřesena. Počet zabíjených lidí nestačí držet krok s růstem populace. A důsledek: pravděpodobnost, že někdo z nás zemře násilnou smrtí, klesla o řád.

Tato nová intelektuální konstrukce byla korunována publikováním monumentálního díla Azara Gata *War in Human Civilization* (Válka v lidské civilizaci). Gat, který čerpá z pozoruhodného spektra vědních oborů (a pravděpodobně též ze svých vlastních zkušeností majora izraelských obranných sil), dal tyto nové argumenty dohromady v jednolitý působivý příběh o tom, jak lidstvo již tisíce let krotí svou násilnou povahu. Nikdo dnes nemůže vážně přemýšlet o válce, aniž by využil Gatovy myšlenky. A každý, kdo četl jeho knihu, bude na každé mé stránce vidět její vliv.

Úvahy o válce prošly spoustou intelektuálních změn. Ještě o generaci dříve byla hypotéza o úbytku násilí stále jen divokou spekulací stárnoucího sociologa, která nestála za zmínku ani ve školách, když byli žáci konsternováni Shakespearem. A stále má své odpůrce: Například v roce 2010 se stala bestsellerem kniha Christophera Ryana a Cacildy Jethá *Na počátku byl sex*, která ze všech sil popírá tvrzení, že nejstarší lidské společnosti byly násilnické. V roce 2012,

po několika letech prezentace podobných argumentů na stránkách časopisu *Scientific American*, dal John Horgan své názory dohromady a publikoval knihu *The End of War* (Konec války). A v roce 2013 shromáždil Douglas Fry ve svém sborníku *War, Peace and Human Nature* (Válka, mír a lidská povaha) eseje jedenatřiceti akademiků, jež zpochybňovaly, že míra násilných úmrtí skutečně v dlouhodobém měřítku klesá. Ale i když jsou všechny tyto knihy zajímavé, plné informací a stojí za přečtení, u všech mi přijde (jak bude zjevné z následujících kapitol), že autoři s důkazy pracují poněkud selektivně. Všechny je navíc převálcovala přílivová vlna širších studií, jež potvrzují klíčové postřehy Eliase, Keeleyho, Richardsona a Gata. Během psaní první verze této předmluvy se za jediný měsíc objevila ne jedna, ale hned dvě studie na téma poklesu násilí: práce politologa Joshuy Goldsteina *Winning the War on War* (Vyhrát válku s válkou) a psychologa Steven Pinkera *Better Angels of Our Nature* (Lepší andělé naší povahy). O rok později držitel Pulitzerovy ceny, geograf Jared Diamond věnoval nejdelší oddíl své knihy *Svět, který skončil včera* témuž tvrzení. Boj argumentů sice nadále pokračuje, narůstá ale shoda v základní otázce, a sice že míra násilných úmrtí skutečně poklesla.

Ovšem jen do té doby, než se zeptáme, *proč* se tak stalo.

VÁLKA VYTVÁŘÍ STÁT, STÁT VYTVÁŘÍ MÍR

V této otázce jsou rozpory hluboké, vyhrocené a velmi, velmi staré. Sahají vlastně až do 40. let 17. století, kdy málokoho napadlo, že zde vůbec existuje nějaký úbytek násilí, který by se měl vysvětlovat. Samotná krvavost tohoto desetiletí přiměla filozofa Thomase Hobbese, aby si tuto klíčovou otázku položil. Když začalo být zřejmé, že jeho vlast zachvacuje občanská válka, uprchl Hobbes z Anglie do Paříže. Následné zabití sta tisíc jeho krajanů ho přesvědčilo o jedné velké věci: že když lidi necháme, aby si poradili, jak umí, nezastaví se před ničím – včetně násilí – jen aby dosáhli toho, co chtějí.

Pokud v Anglii, kde se zhroutila centrální vláda, zemřelo tolik lidí, o kolik horší, ptal se Hobbes sám sebe, musely věci být v pravěku, tedy předtím než lidé vynalezli vládu? Na tuto otázku odpověděl v *Leviathanu*, jednom z klasických děl politické filozofie.

Před vynálezem vlády, uvažoval Hobbes, musel být život válkou všech proti všem. „V takovémto stavu," zněly jeho slavné úvahy, „není místo pro píli; neboť její plody jsou nejisté; proto nejsou žádné obdělávání půdy, žádná lodní doprava, žádná spotřeba zboží, které může být dovezeno po moři, žádné prostorné budovy, žádné prostředky pro pohyb a přepravu věcí, které vyžadují velkou sílu, žádné poznatky o povrchu země, žádné počítání času, žádné umění, žádné písemnosti, žádná společnost a, což je ze všeho nejhorší, je tu neustálý

strach a nebezpečí násilné smrti. A život člověka je osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký.“[9]

Hobbes to viděl tak, že vraždy, chudoba a nevědomost budou vždycky určovat řád doby, pokud tu nebude existovat silná vláda – vláda tak ohromná jako leviatan, Godzille podobná nestvůra, která tolik vylekala biblického Joba. („Na zemi se mu nic nevyrovná,“ říká Job. „Vidí každou vysokou *věc*; *je* králem všech dětí pýchy.“[10]) Takovouto vládou může být král, který vládne sám, anebo shromáždění lidí, kteří dělají rozhodnutí. V každém případě musí tento leviatan, zastrašit své poddané tak důkladně, aby se rozhodli podřídit jeho zákonům namísto vzájemného zabíjení a olupování.

Jak se ale nepoddajným lidem podařilo vytvořit leviatana a uniknout z divoké anarchie? Ve 40. letech 17. století existovalo jen velmi málo antropologických a archeologických poznatků na to, aby mohla vzniknout jakákoli diskuse. To však nezabránilo Hobbesovi, aby zastával své kategorické názory. Jeho tvrzení údajně dokládali „divoši na mnoha místech Ameriky“, ale Hobbese více zajímaly abstraktní spekulace než důkazy. „Této suverénní moci lze dosáhnout dvěma způsoby,“ argumentoval. „Za prvé přirozenou silou: jako když někdo přiměje svá dítka, aby se oni a jejich potomci pořídili jeho vládě, jelikož, odmítnou-li, může je zničit, nebo když někdo válkou podrobí nepřátele své vůli a za této podmínky jim daruje život. Za druhé, když se lidé navzájem dohodnou, že se dobrovolně podrobí nějakému člověku nebo shromáždění lidí.“[11] Násilnou cestu k leviatanovi Hobbes nazývá „státem vzniklým *nabytím*“; mírovou „stát vzniklým *ustavením*“. V obou případech, uzavírá Hobbes, je to vláda, co nám zajišťuji bezpečí a bohatství.

Bylo to, jako když píchnete do vosího hnízda. *Leviathan* začal být mezi Pařížany, kteří předtím poskytli Hobbesovi střechu nad hlavou, tak nepopulární, že jeho autor musel utéct zpátky do Anglie. I tam ho čekala prudká vlna kritiky. Nazvat v 60. letech 17. století nějakou myšlenku „hobbesovskou“ znamenalo, že by ji měl každý slušný člověk zavrhnout. V roce 1666 zachránil Hobbese před stíháním za kacířství až teprve zákrok samotného krále, jenž se nedávno vrátil na trůn.

Pařížští intelektuálové, kterým nestačilo, že se Hobbese zbavili, začali brzy vyvracet jeho depresivní názory. Od 90. let 17. století jeden francouzský myslitel za druhým oznamoval, že jmenovaný Angličan to měl v hlavě důkladně zpřeházené. Pětasedmdesát let poté, co Hobbes bezpečně spočinul v hrobě, dal švýcarský filozof Jean-Jacques Rousseu všechny vzniklé kritiky tohoto díla dohromady. Vláda nemůže být odpovědí, zněl jeho závěr, protože v přirozeném stavu člověku „bez vlády a beze svazků, který nepotřeboval své bližní, ani si nepřál jim škodit“, byla naprosto neznámá válka a všechny sociální vazby.[12] Leviatan tedy nijak nezkrotil našeho válečnického ducha; spíše jen zkazil naši prostotu.

Rousseau si však svými názory získal ještě menší popularitu než Hobbes. Musel uprchnout z francouzské části Švýcarska do části německé. Jakmile se

tam ale dostal, začal mu dav házet na dům kamení. Pak utekl do Anglie, kde se mu nelíbilo, načež se potají vrátil do Francie, i když z ní byl předtím oficiálně vyhoštěn. Avšak navzdory tomuto bouřlivému přijetí se Rousseau stal Hobbesovou silnou konkurencí. V druhé polovině 18. století Rousseauův optimismus, pokud šlo o vrozenou dobrotu lidstva, způsobil, že mnoho čtenářů začalo Hobbese považovat za reakčního. V druhé polovině 19. století se však Hobbes rychle vrátil. Darwinovy evoluční myšlenky totiž způsobily, že se Hobbesovo líčení toho, jak byl v přirozeném stavu „člověk člověku vlkem", zdálo být ve větší shodě s přírodou. Ve 20. století však Hobbes znovu ztratil půdu pod nohama. Z důvodů, k nimž se vrátíme v kapitole 1, ovládl jeviště idealismus písně „War" Edwina Starra. V 80. letech 20. století byla Hobbesova nekompromisní představa silné vlády jako síly nutné pro dobro lidstva jednoznačně na ústupu.

Hobbesovi kritici pokrývali celé ideové spektrum. „Vláda," ujišťoval Ronald Reagan Američany ve svém prvním inauguračním projevu, „není řešením našeho problému; *vláda* je onen problém."[13] Avšak Reaganova velká obava, že přebujelá vláda zadusí svobodu jednotlivce, zároveň ukazuje, jak daleko nás moderní diskuse o přínosech rozsáhlého či omezeného vládního aparátu zanesla od hrůz toho typu, jakých se obával Hobbes. Lidem v jakémkoli předcházejícím století by naše současné dohady nedávaly smysl; jediný spor, na němž v minulosti záleželo, se týkal otázky, zda mít velmi malou vládu, nebo vůbec žádnou. I velmi malá vláda znamenala, že bude existovat alespoň nějaký zákon a řád; žádná vláda naopak znamenala, že nic takového existovat nebude.

Reagan kdysi zavtipkoval, že „deset nejděsivějších slov v anglickém jazyce zní: ‚Zdravím, já jsem z vlády a přicházím, abych vám pomohl'."[14] Ale ve skutečnosti deset nejděsivějších slov zní: „Vůbec žádná vláda neexistuje a já přicházím, abych vás zabil." A já mám tušení, že Reagan by možná souhlasil; při jiné příležitosti totiž řekl: „Jeden zákonodárce mne obvinil, že mám k zákonům a pořádku postoj jako člověk z 19. století. To je ale naprosto falešné obvinění... Můj postoj je postojem 18. století. Otcové zakladatelé jasně vyjádřili, že bezpečnost zákona dbalých občanů by měla být jednou z hlavních starostí vlády."[15]

V roce 1975, jen několik let před Reaganovým prvním inauguračním projevem, dospěl sociolog Charles Tilly k závěru, že z veškeré chaotické změti dat a detailů, kterými jsou evropské dějiny zaneseny, můžeme vytvořit jeden velký příběh, a sice že „válka vytvořila stát a stát vytvořil válku".[16] Boj byl hnacím motorem vzniku silných vlád a vlády pak použily svou sílu k tomu, aby bojovaly ještě víc. Jsem velkým fanouškem Tillyho díla, ale tady myslím Tilly přehlédl skutečnou podstatu věci. Jak pochopil Hobbes, prostým faktem je, že během deseti tisíc uplynulých let vytvořila válka stát a stát zase vytvořil mír.

Asi třicet let po Reaganově projevu se názor vědců vrátil zpátky k Hobbesovi a svým způsobem šel ještě za Reagana, neboť přijali názor 17. století na zákon a pořádek. Většina z nejnovějších knih, jež rozpoznávají úbytek násilí, cituje Hobbese a souhlasí s ním. „Hobbes byl blíž pravdě," říká Gat ve své knize *War in Human Civilization*, „než rousseauovská rajská zahrada."[17]

Avšak i noví přívrženci Hobbese nejsou úplně smířeni s jeho ponurou tezí, že vláda nám zajišťuje bezpečí a prosperitu. Antropolog Keeley zjevně upřednostňuje Hobbese před Rousseauem, ale má pocit, že „pokud je Rousseauův primitivní zlatý věk fantazií, Hobbesovy věčné rvačky jsou nemožné".[18] Lidé doby kamenné nevedli ve skutečnosti válku všech proti všem a vznik vlády, uzavírá Keeley, přinesl stejně bolesti jako míru.

Sociolog Elias zvolil jiný kurz. Ve svém díle *O procesu civilizace* Hobbese nikdy ve skutečnosti nezmiňuje, ačkoli sdílel tušení tohoto filozofa, že vláda byla klíčová při snaze udržet násilí na uzdě. Ale tam, kde Hobbes udělal leviatana aktivní stranou, která své poddané zastrašovala, Ellias posadil na kozlík poddané a naznačoval, že to oni sami ztratili chuť na násilí. Osvojili si totiž podle něj uhlazenější chování, které se více hodilo na elegantní královské dvory. A v rozporu s Hobbesovým odhadem, že se tato velká pacifikace odehrála ve vzdálené minulosti, datoval Elias její začátek do doby po roce 1500.

Psycholog Pinker to v roce 2002 vyjádřil ve své knize *The Blank Slate* (Tabula rasa) bez obalu takto: „Hobbes měl pravdu, Rousseau se mýlil."[19] Ale ve své novější práci *The Better Angels of Our Nature* Pinker trochu couvl a tezi o leviatanovi zmírnil. Příběh o úbytku násilí není podle něj jen příběhem o leviatanovi. „Je to příběh o šesti trendech, pěti vnitřních démonech a pěti historických silách."[20] Abychom mu pořádně porozuměli, říká Pinker, potřebujeme rozčlenit tento příběh do několika fází – civilizační proces, humanitní revoluce, dlouhý mír a nový mír – a pochopit, že každá má vlastní příčiny. Některé z nich přitom sahají několik tisíciletí nazpět a jiné fungují jen od roku 1945 (nebo dokonce jen od roku 1989).

Politolog Goldstein jde ještě dál. Všechny důležité změny jsou podle něj výhradně poválečné (tedy z doby po druhé světové válce), a abychom je pochopili, musíme „přehobbesovat" Hobbese. Největší ranou násilí nebyl podle Goldsteina vznik vlády, jak se domníval Hobbes. Byl to vznik jakési nad-vlády v podobě Organizace spojených národů.

Je zjevné, že se odborníci neshodnou v základních otázkách úlohy války a vlády v procesu, kterým se svět stával bezpečnějším a bohatším. Takovéto rozpory podle mých zkušeností obvykle znamenají, že se na otázku díváme ze špatného úhlu, a proto nacházíme jen částečné a rozporuplné odpovědi. Potřebujeme tedy odlišnou perspektivu.

VÁLEČNÉ PRASE

V jistých ohledech jsem osobou, u které je nejméně pravděpodobné, že by mohla takovouto perspektivu nabídnout. Kromě souvislosti s Petrovem jsem nikdy nebojoval v žádné válce ani zblízka neviděl žádný masakr. Nejblíže jsem se dostal v roce 2001 v Tel Avivu, když sebevražedný bombový útočník vyhodil do povětří diskotéku několik set metrů od místa, kde jsem bydlel, a zmasakroval jedenadvacet teenagerů. Slyšel jsem, myslím, výbuch, i když si tím těžko můžu být jist. Seděl jsem v hotelovém baru, kde byl v plném proudu maturitní večírek šťastnějších studentů. Sanitky ale nikdo nepřeslechl.

Ani nepocházím z nějaké význačné vojenské rodiny. Oba moji rodiče, narození v roce 1929, byli příliš mladí na to, aby se zúčastnili druhé světové války. A jelikož šel můj otec pracovat do dolů, vyhnul se i Koreji. Dobývání uhlí zabilo jeho otce ještě před vypuknutím druhé světové války, zatímco otec mé matky se bojů neúčastnil proto, že byl ocelář. (Byl také komunista, ačkoli to představovalo menší problém poté, co Německo v roce 1941 napadlo Sovětský svaz.) Strýc mé matky Fred sice sloužil s Montgomerym v severní Africe, ale nikdy přitom nevystřelil z pušky ani neviděl jediného Němce. Podle jeho vyprávění válka spočívala v naskakování do náklaďáků a pronásledování nepřítele, který nebyl vidět. Potom se vždycky naskakovalo zase do jiných náklaďáků, jež se hnaly zpátky na startovní čáru. K nebezpečí měl nejblíže ve chvíli, kdy – jak vždycky říkal – ztratil svůj umělý chrup v písečné bouři.

Místo abych sloužil vlasti, strávil jsem mládí v rockových kapelách. Možná jsem o trochu méně vyznával heslo „mír a láska“ než mnozí moji současníci ze 70. let 20. století, ale mé těžko definovatelné instinkty byly pořád spíš na straně písně „War“. První kytarový part, který jsem kdy zvládl, rachotivý riff eposu skupiny Black Sabath „War Pigs“ (Válečná prasata), začíná svými nesmrtelně drsnými úvodními verši:

Generals gathered in their masses
Just like witches at black masses.

Plukovníků, generálů shromážděné masy,
jak čarodějnic při sabatu rozšklebené grimasy.[21]

Po několikaleté, i když ne moc lukrativní životní odbočce, kdy jsem ze sebe potil písně, jež se podezřele podobaly „War Pigs“, jsem nakonec zjistil, že práce historika a archeologa je mi bližší než profese heavymetalového kytaristy.

Zakladatelé dějepisectví, Herodotos, Thukydides a S’-ma Čchien, udělali z války své ústřední téma. A kdyby člověk soudil jen podle dokumentů vysílaných na *History Channel* či podle toho, co leží na pultech stánků s knihami

na letištích, mohli bychom mu zřejmě odpustit, kdyby si myslel, že historikové se drží jejich příkladu dodnes. Avšak ve skutečnosti – z důvodů, k nimž se vrátím v kapitole 1 – se profesionální historikové a archeologové většinou v posledních padesáti letech obrátili k válce zády.

Během prvních deseti let pobytu v jejich řadách (doktorát jsem získal v roce 1986) jsem se držel příkladu svých starších kolegů. Avšak teprve ve chvíli, kdy jsem psal knihu *Why the West Rules – for Now: The Patterns of History and What They Reveal About Future* (Proč Západ vládne – prozatím: Vzorce historie a co nám odhalují o budoucnosti), jsem nakonec získal povědomí o tom, k čemu je válka dobrá. Moje manželka, normálně spíše konzument moderní krásné literatury než historických publikací, četla každou kapitolu, jakmile jsem měl hotový její koncept. Když jsem jí ale dal jeden obzvláště velký kus textu, nakonec se přiznala: „No... mně se to vážně líbí... ale je tam moc války.“[22]

Až do této chvíle mě to vlastně nenapadlo. Minimálně jsem si myslel, že se snažím držet příběhy o válce v pozadí. Když mne na to Kathy upozornila, došlo mi, že má pravdu. Bylo tam skutečně moc války.

Jakmile jsem o tom začal víc přemýšlet – Měl bych války vyškrtat? Měl bych napsat dlouhé vysvětlení, proč je v tom příběhu tolik bojů? Anebo jsem ve skutečnosti pojal ten příběh špatně? – došlo mi, že to tak musí být, že válka skutečně je ústředním prvkem dějin. A když jsem knihu dokončoval, pochopil jsem, že válka je centrálním prvkem naší budoucnosti, tak jako jím byla v naší minulosti. Zdaleka jsem toho nenapsal o válce moc, ve skutečnosti jsem se sotva dotkl povrchu.

Tehdy jsem si uvědomil, že má příští kniha musí být o válce.

Skoro okamžitě se mi rozklepala kolena. „Ať múzy ohnivé se vyhoupnou na rozzářené nebe imaginace,“[23] přál si Shakespeare, když nastal čas psát o válce, a já brzy přišel na to, co tím myslel. Pokud si on zoufal z toho, když měl předvést tak velkolepé téma na tak nehodném jevišti, jakou naději jsem měl pak já?

Část problému představuje samotné množství úvah a spisů o válce, které do současné doby vznikly. Třebaže profesionální historikové v poslední době od tohoto tématu ustupují, byly o válce napsány miliony knih, esejů, básní, her a písní. Podle Keeleyho existovalo v polovině 90. let 20. století více než padesát tisíc knih jen o americké občanské válce. Nikdo by zřejmě nedokázal tuto záplavu zvládnout.

Přijde mi však, že se všechna vyřčená a napsaná slova ve skutečnosti dají rozdělit do čtyř hlavních směrů uvažování o válce. První a v posledních letech nejrozšířenější je směr, který bychom mohli nazvat osobním přístupem. Popisuje individuální zážitky z války – jaké to je stát v bitevní linii, trpět, anebo naopak znásilňovat a mučit, oplakávat padlé, žít se zraněními anebo se jen vyrovnávat s drobnými strastmi života v zázemí. To nejlepší z této oblasti – ať už jde

z hlediska formy o žurnalistiku, poezii, písně, deníky, romány, filmy, nebo jen příběhy vyprávěné nad sklenkou – je svým charakterem niterné a bezprostřední. Šokuje, vzrušuje, rozesmutňuje a inspiruje, a často tohle všechno naráz.

Osobní přístup se nám zkrátka snaží říct, jaké to je prožít válku. A zde, jak už jsem přiznal, skutečně nemám nic, co bych dodal k hlasům těch, kteří násilí skutečně zažili. Osobní přístup nám však neříká vše, co o válce potřebujeme vědět, a odpovídá jen na část otázky, k čemu je válka dobrá. Válka nespočívá jen v osobních prožitcích, a druhý široký proud uvažování o ní, který volně nazývám vojenskou historií, se snaží vyplnit právě tuto mezeru.

Hranice mezi osobní výpovědí a vojenskou historií může být neostrá. Minimálně od roku 1976, kdy John Keegan napsal svou průkopnickou knihu *The Face of Battle* (Tvář bitvy), jsou individuální zkušeností vojáků minulých válek jednou z oblastí, o něž se vojenská historie trvale zajímá. Ale vojenští historici také vyprávějí komplexnější příběhy, příběhy o celých bitvách, taženích a konfliktech. Válečná mlha je příslovečně hustá a žádný jednotlivec nikdy nevidí všechno, co se děje, a nechápe plně důsledky událostí. K vyřešení tohoto problému čerpají historikové z oficiálních statistik, hlášení důstojníků sepsaných po bojích a navštěvují samotná bojiště. Osobní svědectví bojovníků a civilistů tak doplňují nesčetnými dalšími prameny, aby dospěli ke shrnutí, které překračuje cokoli individuálního.

Přístup vojenské historie pravidelně přechází ve třetí pohled na válku, jejž bychom mohli nazvat technickými studiemi. Již tisíce let profesionální vojáci, diplomaté a stratégové – kteří obvykle intenzivně čerpají ze svých vlastních zkušeností a z informací načerpaných z historických publikací – abstrahují teoretické principy války z jejího praktického vedení. Snaží se tak vysvětlit, kdy je třeba k řešení sporů použít síly a jak sílu co nejefektivněji aplikovat. Tento technický přístup je skoro opakem přístupu osobního. Tam, kde se osobní přístup dívá na násilí zdola a obecně v něm nenachází smysl, technický přístup se naopak dívá shora a často v něm vidí smyslu hodně.

Čtvrtý přístup nás zavádí ještě dál od přístupu osobního a dívá se na válku jako na součást širšího vývojového vzorce. Biologové již dlouho uznávají násilí jako jeden z mnoha nástrojů, které mají živé bytosti k dispozici ve svém zápase o zdroje a reprodukci. Zjevným důsledkem, uzavírají mnozí archeologové, antropologové, historici a politologové, je pak to, že lidské násilí můžeme vysvětlit jenom tehdy, když rozpoznáme jeho evoluční funkce. Vyznavači tohoto přístupu srovnávají vzorce lidského chování se vzorci odhalenými u jiných biologických druhů a doufají, že naleznou logiku, která se skrývá v pozadí války.

Nikdo zatím ještě nezvládl a patrně nikdy nezvládne aplikovat všechny čtyři způsoby uvažování o válce. Poté co jsem strávil několik let čtením knih a rozhovory s profesionály, jsem si bolestně vědom mezer ve svých vlastních znalostech

a prožitcích. Ale na druhou stranu bych chtěl věřit, že těch třicet let, která jsem prožil v zaprášených knihovnách nebo při ještě prašnějších archeologických terénních výzkumech, mi poskytlo alespoň nějaký základ k tomu, abych dal tyto čtyři přístupy dohromady a pokusil se vysvětlit, k čemu válka je. Budete muset posoudit sami, jestli mám pravdu. Já to ale vidím tak, že nejvíce smyslu nám válka bude dávat, když začneme od globální, dlouhodobé perspektivy. A teprve pak se zaměříme na některé klíčové body, abychom zkoumali detaily. Přijde mi, že dívat se na válku je jako se dívat na jakýkoli jiný ohromný objekt: když stojíte příliš blízko, nevidíte pro stromy les, ale když stojíte moc daleko, ztrácí se vám za horizontem. Většina osobních líčení a spousta vojenských dějin má k válce příliš blízko na to, aby se před námi objevil onen širší obraz. Většina evolučních pojednání a mnohé technické studie se zase udržují moc velký odstup na to, aby byla detailně vidět násilnost války.

Tyto pohyby vpřed a vzad ukazují, jak moc se mohou dlouhodobé důsledky lišit od krátkodobých akcí, které je způsobily. „V dlouhodobé perspektivě," zní slavný výrok Johna Maynarda Keynese, „budeme všichni mrtví."[24] A v krátkodobé – v té, v níž skutečně žijeme – nás válka udělá mrtvými ještě rychleji. Přesto je kumulativním výsledkem posledních deseti tisíc let válčení to, že lidé žijí déle. Jak jsem prohlásil už dříve, ve válce nacházíme paradoxy všude.

Keynes strávil většinu své kariéry tím, že se snažil ufinancovat britskou účast ve světových válkách. V roce 1917 však mohl stále ještě napsat: „Pracuji pro vládu, kterou opovrhuji kvůli záměrům, jež považuji za zločinné."[25] Možná lépe než většina ostatních lidí chápal, že mnohé vlády opravdu jsou zločinné. A přesto zde zůstává paradox: výsledkem deseti tisíc let vlády leviatanů bylo vytvoření společností, které jsou mírumilovnější a zámožnější. Můžeme to označit za problém „A co takhle Hitler?" (nebo Stalin, Mao, Idi Amin... vyberete si dle libosti). Nacistický režim byl ohavnou záležitostí, která se zajímala jak o vraždění svých občanů, tak o jejich ochranu – jak tedy může někdo tvrdit, že konečným důsledkem vlády je to, že jsme ve větším bezpečí a že jsme bohatší? Hitler, chce se nám uzavřít, trumfnul Hobbese.

Problém „A co takhle Hitler?" má však svůj vlastní problém. Hobbesův argument není jediným argumentem, který Hitler zdánlivě vyvrátil. Jak už jsem zmínil dříve, několik desetiletí se rovněž zdálo, že Hitler překonal také Eliase – než vyšlo najevo, že nikoli. Mezi lety 1933 a polovinou roku 1945 nacistický leviatan požíral své mladé a vyhnal míru násilných úmrtí do strašlivých výšin. Pokud ale použijeme o něco delší perspektivu, zjistíme, že do léta roku 1945 byla tato nestvůra samozřejmě poražena jinými leviatany a trend poklesu míry násilných úmrtí se obnovil.

K otázce „A co takhle Hitler?" se podrobněji vrátím v kapitole 5. Zde chci pouze uvést toto: Hitler netrumfnul Hobbese z toho důvodu, že když si vybereme

extrémní případy odporných nebo naopak ctnostných vládců, nikdy tím nepotvrdíme ani nevyvrátíme jakoukoli širší teorii o tom, k čemu je válka dobrá. Realitou je, že žádné dvě vlády nejsou stejné (a vezmeme-li v úvahu nechvalně známou historii politických obratů o 180 stupňů, pak ani žádná vláda nezůstává dlouho stejná). Nějaký smysl můžeme v působení leviatana nalézt jen tak, že se na vládu, stejně jako na válku, budeme dívat v nejdelším možné časové perspektivě.

Tabulka 1, kterou vytvořil historik Nial Ferguson, je užitečným nástrojem k těmto úvahám. Tabulku „je třeba číst ne jako tabulku, ale jako jídelní lístek,“[26] vysvětluje Ferguson. Každá společnost si vybírá jednu nebo více položek z každého sloupce, míchá je a dává k sobě tak, jak si zamane. Existují desítky tisíc možných kombinací. Hitlerovské Německo bylo například řízeno jako tyranie. Jeho cíle zahrnovaly bezpečnost, suroviny, peníze a veškerou půdu (nechvalně známý *Lebensraum*). Veřejné statky, které zajišťovalo, jsou méně zjevné, ale patrně k nim patřilo zdraví. Jeho vláda byla hlavně vojenská, jeho hospodářský systém plánovaný (třebaže špatně), hlavním příjemcem benefitů byla vládnoucí elita a jeho sociální charakter byl jednoznačně genocidní.

Politický systém metropole	*Cíl*	*Veřejné statky*	*Metody vlády*	*Hospodářský systém*	*Cui bono?*	*Sociální charakter*
tyranie	bezpečnost	mír	vojenská	koloniální	vládnoucí elita	genocidní
aristokracie	komunikace	obchod	úřednická	feudální	obyvatelstvo metropole	hierarchický
oligarchie	půda	investice	osídlování	merkantilistický	osadníci	konvertující
demokracie	suroviny	právo	nevládní organizace	tržní	místní elity	asimilativní
	peníze	vláda	firmy	smíšený	všechno obyvatelstvo	
	pracovní síla	vzdělání	delegování na místní elity	plánovaný		
	renta	náboženská konverze				
	daně	zdraví				

Tabulka 1: Tolik způsobů realizace: „menu“ forem vlády od historika Nialla Fergusona.

Žádné dvě společnosti si nezvolí naprosto totéž. Dva tisíce let před Hitlerem vládla římské republice aristokracie, která se zajímala především o získávání

vojenských lidských zdrojů. Hlavními veřejnými statky, které poskytovala, byly obchod a právo. Vládla hlavně prostřednictvím pověřování místních elit, nejvíce ze systému těžili její obyvatelé a postupem času se její hierarchický charakter měnil v asimilativní.

Pro milovníky historie může být velkou zábavou zařazování různých společností do Fergusonova menu, ale je třeba vyslovit také závažnější argumenty. Po dobu pěti tisíc let, pro něž máme k dispozici psané prameny, se některé vlády chovaly více jako Hobbesův leviatan a jiné více jako Hitlerova třetí říše. Nicméně celkový trend, jak tvrdím v této knize, má podobu směřování k Hobbesovu konci spektra, a právě proto míra násilných úmrtí tolik poklesla.

Jediný způsob, jak na tento vzorec nahlížet – a metoda, kterou budu užívat v celé této publikaci – je poodstoupit od detailů a sledovat to, co se skutečně dělo v dlouhodobé perspektivě, a ne to, co se podle teoretiků či samozvaných důležitých mužů údajně dělo (či dít mělo). Z důvodů, k nimž se vrátím v kapitole 6, vlády celkově usilují o to, co vnímají jako sledování svých nejlepších zájmů, a nedrží se plánů, které jim vypracovali filozofové. Hitler nepotřeboval pseudovědce, kteří by ho přesvědčovali, že má vést válku v Evropě a vyhlazovat ty, které považoval za podlidi (*Untermenschen*). To spíš on se rozhodl pro válku a pak hledal pseudovědce, aby ji ospravedlňovali. Političtí komentátoři byli pohoršeni, když Hitler a Stalin podepsali v roce 1939 pakt, který vyhlašoval přátelství mezi fašismem a komunismem. „Veškeré *ismy* byly náhle minulostí,“[27] podotkl kdosi z ministerstva zahraničí. Ve skutečnosti tomu tak ale nebylo. Faktem naopak je, že *ismy* byly minulostí *vždycky*. Tvrdá, paradoxní logika strategie totiž vždycky dokázala zvítězit nad vším ostatním.

V důsledku toho věnuji v této knize hodně času vyprávění o obyčejných lidech – dělnicích, vojácích, manažerech – a mnohem méně myslitelům a ideologům. Jak uvidíme, velkolepé ideje, kvůli nimž muži a ženy pokládali životy nebo zabíjeli nevinné, se ukazují být jen pěnou na povrchu vln, hnaných hlubšími silami. Jedině když tohle pochopíme, dokážeme porozumět tomu, k čemu je válka dobrá – a jak se to v budoucnu změní.

PLÁN ÚTOKU

Prvních pět kapitol knihy vypráví příběh o válce a posunuje se od násilného chudého světa pravěkých tlup lovců a sběračů k době Petrovově. Je to chaotický příběh, jakým historie vždycky bývá, když se ponoříme do detailů. Vykazuje však jasný trend. Za jistých okolností, které zkoumám v kapitolách 1 a 2, může být válka produktivní silou v tom smyslu, že produkuje leviatany, kteří zajišťují lidem větší bezpečí a bohatství. Za jiných okolností, jimiž se zabývám v kapitole 3, se může změnit v sílu jednoznačně kontraproduktivní. Může rozbíjet

větší, bohatší a bezpečnější společnosti na společnosti menší, chudší a násilnější. Avšak za jiných okolností, které studuji v kapitole 4 a 5, může být válka produktivnější víc než kdy jindy a vytvářet nejen leviatany, ale také globální policisty. Ti vévodí světu jako kolosy a transformují život způsobem, který by nám v dřívější době připadal magický. Zároveň disponují tak velkou destruktivní silou, že by potenciálně mohli ze zemského povrchu veškerý život vyhladit.

V kapitole 6 přeruším vyprávění a pokusím se dodat tomuto příběhu smysl zasazením do širšího evolučního kontextu. Poté přejdu ke kapitole 7, abych se zeptal, co nám toto vše říká o možném směřování světa v 21. století. Odpověď, jak tvrdím, je znepokojivá i povznášející zároveň. Znepokojivá proto, že následujících čtyřicet let bude nejnebezpečnějším obdobím v dějinách. Povznášející proto, že je důvod se domnívat, že toto období nejen přežijeme, ale budeme v něm triumfovat. Dlouhý příběh o válce se blíží ke svému neobyčejnému vrcholu. Abychom však pochopili, co se děje, musíme začít – jak to udělám nyní – tím, že pohlédneme hluboko do naší násilné minulosti.

KAPITOLA PRVNÍ

PUSTINA? VÁLKA A MÍR VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

VÁLKA NA KRAJI SVĚTA

Poprvé v době, kam jen lidská paměť sahala, kmeny uzavřely mír – Vacomagové s Taexaly, Decantové s Lugii a Caerenové s Carnonaky. A každý, kdo udržel v ruce meč, směřoval ke Graupijské hoře. Tudy, jak se shodli náčelníci, Římané potáhnou. A zde, kde se Skotská vysočina svažovala k chladnému Severnímu moři, se Kaledoňané postaví nepříteli způsobem, který bude navěky žít v písních.

Nikdy se nedozvíme, jakou chválu vršili dlouhovlasí keltští bardové na hrdiny, kteří toho dne bojovali; všechny jejich eposy jsou dávno zapomenuty. Dochovalo se jen jediné pojednání o tom, co se tehdy stalo. Napsal jej Tacitus, jeden z největších historiků starověkého Říma. Tacitus netáhl s armádou k hoře, které Římané říkali Mons Graupius, ale oženil se s dcerou vůdce tohoto tažení. A když spojíme jeho popis boje s archeologickými nálezy a jinými římskými písemnými prameny, získáme nejen dobrou představu o tom, co se stalo, když se před téměř dvěma tisíciletími tyto dvě armády střetly*, ale také drsné vyjádření problému, který se naše kniha snaží vyřešit.

„Mužové Severu!“[1]

Calgacus křičel z plných plic, a snažil se tak přehlušit skandování skupin válečníků, troubení měděných rohů a rachot vozů dole v údolí. Před sebou měl třicet tisíc neukázněných mužů, kteří do sebe navzájem strkali. Tolik jich nikdy nikdo v této severské divočině neviděl. Pozdvihl paže, aby si zjednal ticho, leč žádné nenastalo.

„Mužové! Poslouchejte mne!“ Na chvíli byl hluk ještě silnější, neboť přítomní začali skandovat Calgacovo jméno. Poté ale zase poněkud ztichli, z úcty k tomuto slavnému válečníkovi, nejurputnějšímu z desítek kaledonských náčelníků.

„Mužové Severu! Toto je úsvit svobody pro Británii! Budeme bojovat všichni společně. Dnešek je dnem hrdinů. A i když je některý z vás zbabělcem, boj bude

---

* Osvětlit popisy starověkých bitev je pro historiky nechvalně známý a trnitý problém. Tyto (četné) obtíže s interpretací rozebírám zde a v oddíle „Doporučená četba“ na konci knihy.

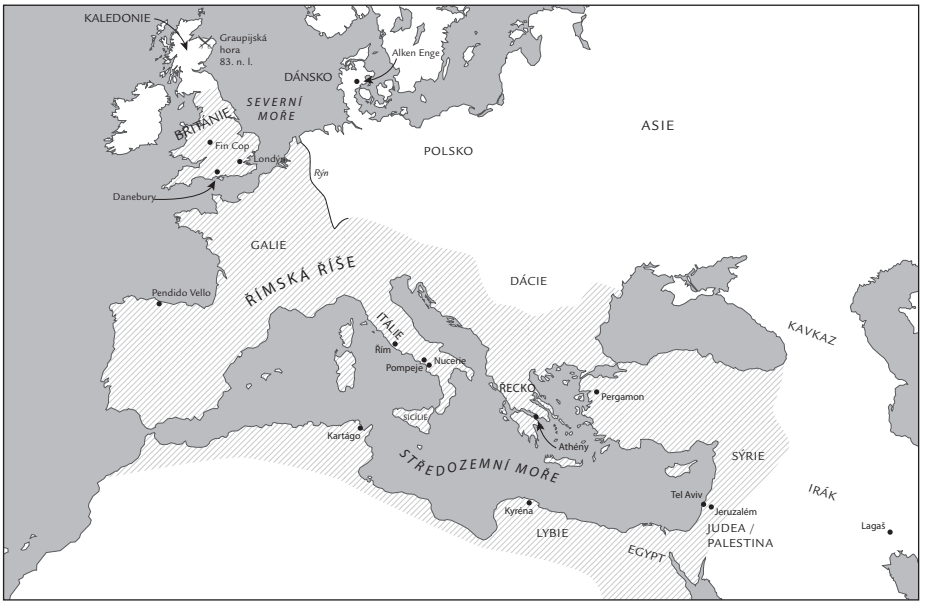

Mapa 1: Pustina? Římská říše v době bitvy u Graupijské hory (Mons Graupius), 83 n. l.

tím nejbezpečnějším, co můžete učinit!“ Paprsky bledého slunce na chvíli prorazily olověnou severskou oblohu a Calgaca znovu přerušilo provolávání slávy. Pohodil hlavou směrem dozadu a vzdorovitě zaburácel.

„Poslouchejte mne! Žijeme na konci světa. Jsme poslední svobodní lidé na Zemi. Za námi už není nikdo. Není tam nic kromě skal a vln a i ty jsou plné Římanů. Nedá se před nimi uniknout. Oloupili svět a teď, když rozkradli všechno na Zemi, kořistí dokonce i na moři. Pokud si myslí, že získají peníze, zaútočí na vás z chamtivosti. Pokud si myslí, že nezískají nic, zaútočí na vás z namyšlenosti. Oloupili už celý Východ i celý Západ, ale pořád nejsou spokojeni. Je to jediný národ na světě, který chce olupovat bohaté i chudé. Okrádání, zabíjení a znásilňování označují lživým slovem vláda! Vytvářejí pustinu a nazývají to mírem!“

Zbytek Calgacových slov pohltila vlna chraplavého křiku, dupotu nohou a rachocení mečů na štítech. Aniž by někdo dával rozkazy, skupiny válečníků vyrazily vpřed. Někteří postupovali v oddílech o sto či více mužích za svým náčelníkem, zatímco jiní se hnali vpřed o své vlastní vůli a poskakovali přitom nadšením. Calgacus si natáhl drátěnou košili a běžel za svými muži. Bitva začala.

O necelý kilometr dál čekali Římané. Už šest letních období usiloval jejich vojevůdce Agricola o střetnutí. Tlačil se přitom dál a dál na sever. Spaloval domovy i úrodu Britannů a snažil se je vyprovokovat k tomu, aby se mu postavili. A nyní, roku 83 n. l., když se již blížil podzim, konečně dosáhl toho, o co usiloval.

Nepřítel měl přesilu, jeho muži bojovali daleko od svých domovů, zásobovací linie byly prodlouženy na maximum, ale přesto to byla bitva. Měl radost.

Agricola roztáhl své muže do dvou linií, které vedly rovně jako pravítko, bez ohledu na poklesy či ohyby krajiny. Vpředu stály pomocné sbory, které bojovaly za žold (což bylo dobré), za podíl na kořisti (což bylo ještě lepší) a za příslib římského občanství po pětadvaceti letech služby. V tomto tažení tvořili většinu z nich Germáni, kteří byli najati na březích Rýna. Někteří seděli na koních a kryli boky vojska. Většina z nich však byla pěší. Nešlo ale o žádné příslušníky domorodých kmenů, kteří jen máchají širokými meči. Stáli tak, že se navzájem téměř dotýkali rameny, svírali krátké bodné meče a potili se pod patnácti kilogramy zátěže, kterou představovala drátěná košile, železná přilba a štít.

V druhé linii se nacházeli legionáři. Ti byli elitními vojáky z řad římských občanů a jejich výzbroj byla ještě těžší. Šlo o nejlepší vojáky na světě. Agricola poslal svého koně pryč a zaujal místo vedle praporečníků před nimi.

Jak Agricola předpokládal, boj netrval dlouho. Kaledoňané zaplavili údolí a doběhli tak blízko k Římanům, jak se jen odvážili. Pak vrhali svá kopí a drápali se zpátky do bezpečí. Agricolovi muži tu a tam padli k zemi. Někdy byli jen zraněni do svých nechráněných stehen, jindy byli zabiti. Jejich vojevůdce však vyčkával. Teprve když usoudil, že se Kaledoňanů do údolí natlačilo tolik, že jim to ztíží manévrování, rozkázal pomocným sborům vyrazit vpřed.

Někteří z Kaledoňanů se okamžitě otočili a utekli. Jiní stáli a snažili se najít prostor k tomu, aby mohli máchat svými obouručními širokými meči v ohromných obloucích. Meči, které dokázaly rozdrtit zbroj, maso i kosti, a rozseknout tak člověka vedví. Avšak pomocné sbory stále postupovaly proti nim, šik za šikem, v těžké kovové zbroji. Jejich příslušníci se natlačili tak blízko k rozptýleným obyvatelům Skotské vysočiny, že Kaledoňané nemohli své těžko ovladatelné zbraně použít. Když se Římané dostali do jejich těsné blízkosti, rozbíjeli jim štíty lemované železem, které chránily nos a zuby. Vráželi své krátké meče do žeber a hrdel nepřátel a ušlapávali své oběti v mokré trávě. Tryskající krev se jim rychle srážela na drátěných košilích a hledích, ale oni postupovali vpřed a nechávali na těch vzadu, aby skoncovali s omráčenými a zraněnými nepřáteli.

Žádný plán nepřežije střet s nepřítelem,[2] říká jedno rčení. Jak se římské pomocné sbory tlačily do kopce, jejich uspořádané šiky, které je až dosud dělaly nezastavitelnými, se náhle začaly hroutit. Vyčerpaní a promočení potem stejně jako krví nyní Římané zpomalovali, až nakonec zastavili. Kaledonští bojovníci s meči se po dvou či třech obraceli a zaujímali obranné postavení za balvany a stromy. Po několik minut, které se zdály být hodinami, křičeli na Římany nadávky a házeli po nich kameny a zbývající kopí. Jakmile se jejich linie zpevnila, ti nejodvážnější se začali posouvat blíže k vetřelcům. Více a více bojovníků sbíhalo zpátky ze svahu s nově nabytou odvahou a rozmisťovalo se kolem křídel

Římanů. Postup pomocných sborů se zpomalil natolik, že víceméně ustal. Když kaledonské jezdectvo pocítilo, že dochází k obratu, začalo se se svými zablácenými poníky tlačit za Římany. Jezdci bodali římské vojáky do nohou a natlačili je na sebe tak těsně, že se nemohli bránit.

Na druhé straně údolí se Agricola dosud nepohnul. Nyní však vydal signál a polnice oznámila nový rozkaz. Jeho pomocná jízda se s cinkotem a rachotem vydala vpřed. Elegantně, jako na přehlídkovém prostranství, se její dlouhá kolona rozvinula v širokou linii. Znovu se ozvala polnice a muži sklopili svá kopí. A když zazněla polnice potřetí, jezdci kopnutím přiměli koně k trysku. Koleny pevně svírali břicha koní (třmeny byly vynalezeny až o pět století později), naklaněli se směrem po větru, a když s jekotem dávali průchod svému hněvu, naplňoval jejich svět tepot krve a bušení koňských kopyt.

Tu a tam se hloučky Kaledoňanů otočily, aby bojovaly s římskými jezdci, kteří je napadali zezadu. Šlo o horečné bodání, kopí proti kopí, ve chvílích, kdy se Římané hnali kolem. Na několika místech do sebe navzájem narazili, jezdci i koně se zřítili k zemi a vytvořili naříkající změť polámaných nohou a hřbetů. Z větší části však Seveřané prchali v nerozumné panice, která potlačovala veškeré myšlenky, kromě té na útěk. A jak se jiní muži okolo nich postupně vytráceli, začínal postupně vyprchávat vztek i z těch několika málo, kteří se pořád ještě bránili. Začali odhazovat zbraně a rovněž utíkat.

Jakákoli armáda se může během chvíle proměnit v neuspořádaný dav. Kaledoňanů bylo pořád dost na to, aby dokázali převálcovat Římany. Jakmile ale zmizel řád, byla pryč i naděje. Římští jezdci postupovali přes nízké keře, říčku a po svazích Graupijské hory. Probodávali přitom všechno, co se hýbalo, a pošlapávali to, co bylo nehybné. Kaledoňané se tísnili ve stínu stromů, jež poskytovaly úkryt, a doufali, že se jim tam podaří přečkat římskou bouři. Avšak římští jezdci, kteří si i uprostřed chaosu dokázali počínat systematicky, sestoupili z koní, natlačili nepřátele zpátky na otevřené prostranství a pak pokračovali v jejich likvidaci.

Římané zabíjeli, dokud nepadla noc. Podle svých nejlepších odhadů povraždili asi 10 000 Kaledoňanů. Calgacus byl pravděpodobně mezi nimi, protože jeho jméno se v pramenech už znovu nevyskytuje. Agricola naopak vyšel z boje bez šrámu. Zahynulo jen 360 příslušníků římských pomocných sborů a ani jeden legionář.

V temnotě, říká nám historik Tacitus, „Britannové bloudili sem a tam, muži a ženy bědovali, odvlékali raněné, volali zdravé, opouštěli domovy a v hněvu je sami zapalovali, vyhledávali úkryt a hned jej zase opouštěli; společně činili nějaká usnesení a hned se rozhodoval opět každý sám; při pohledu na své nejdražší se poddávali zoufalství, častěji však vybuchovali v hněv. Také bylo známo, že někteří jakoby z útrpnosti vztáhli ruku na manželku a děti.“ Když znovu vyšlo

slunce, pokračuje Tacitus, „všude mrtvé ticho, opuštěné pahorky, v dáli kouřící spáleniště, průzkumné hlídky nenarazily na živou duši“.[3] Calgacus měl pravdu: Řím vytvořil pustinu a nazval ji mírem.

PAX ROMANA

Přicházela zima. Poté co Agricola rozdrtil nepřítele a dopřál své armádě oddech, ponechal Kaledoňany lízat si rány a vedl své vojáky zpátky na jejich základny.

Čím dále na jih kráčeli, čím hlouběji na území, které Řím ovládal již desetiletí, tím méně to tam vypadalo jako pustina. Nikde nebyly vidět žádné vypálené ruiny, nikde žádní hladovějící uprchlíci. Místo toho Římané viděli pole, o něž se dobře pečovalo, města, v nichž to kypělo životem, a obchodníky, kteří toužili prodat své zboží. Prosperující zemědělci popíjeli italské víno z nádherných dovezených pohárů a někdejší britannští divocí vojenští vůdci vyměnili svá hradiště na vrcholech kopců za luxusní vily. Tetování skrývali pod okázale nošenými tógami a své syny posílali studovat latinu.

Zde narážíme na paradox, který by možná trápil Calgaca, kdyby se ho dožil. Pro většinu lidí na římské straně hranice však bylo vysvětlení, proč římská říše *není* pustinou, samozřejmé. Před půldruhým stoletím to nejlépe vyjádřil řečník Markus Tullius Cicero v dopise svému bratrovi Quintovi, který tehdy vládl bohaté řecké provincii Asie (zhruba západní čtvrtina novodobého Turecka). Šlo o vynikající post, ale Quintus měl problémy se svou výbušností a obyvatelé provincií, jimž vládl, si na něj stěžovali.

Po několika stránkách rad přísného staršího sourozence mladšímu se Ciceronův tón změnil. Uzavírá dopis úvahou, že chyba nebyla výhradně na Quintově straně. Řekové potřebovali pohlédnout pravdě do očí. „Ať Asie popřemýšlí o tomto,“ zdůraznil. „Kdyby nebyla pod naší vládou, nedokázala by uniknout žádné pohromě v podobě cizozemské války či občanského boje. A jelikož neexistuje způsob, jak zajistit vládu bez daní, Asie by měla být šťastná, že si kupuje věčný mír za cenu několika svých produktů.“[4]

Calgacus, nebo Cicero: pustina, nebo pozemský ráj? Tyto dva protichůdné názory na důsledky války, tak vyhraněně formulované před dvěma tisíci let, budou dominovat naší knize.

V ideálním světě bychom mohli rozhodnout tuto diskusi jednoduše pomocí čísel. Kdyby po dobytí určitého území Římany podíl násilných úmrtí klesal a prosperita stoupala, mohli bychom dojít k závěru, že pravdu měl Cicero. Válka byla k něčemu dobrá. Kdyby výsledky byly opačné, pak samozřejmě porozuměl své době lépe Calgacus a výsledkem války byla jen pustina. Potom bychom mohli tento test zopakovat v kapitolách 2–5 pro pozdější období

dějin a dojít k celkové odpovědi na otázku, k čemu – pokud tedy vůbec k něčemu – je válka dobrá.

Ale realita zřídkakdy bývá takto jednoduchá. V úvodu jsem zmínil, že vytváření databází počtu mrtvých ve válkách se už stalo menším vědním oborem, jenomže pro období před rokem 1500 n. l. máme jen málo spolehlivých statistických údajů, a to i pro Evropu. Pouze jeden druh důkazů – fyzické pozůstatky našich těl, jež často nesou stopy násilí – dokáže překlenout jakékoli období a dospět až počátkům samotného lidstva. Lze očekávat, že jednou budeme mít i z tohoto zdroje spolehlivé statistické údaje. Dnes ovšem spočívá problém v tom, že jen málo vědců se věnuje rozsáhlejšímu zkoumání tohoto komplikovaného a technicky velmi složitého materiálu, a výsledný obrázek je stejně poněkud nejasný.

Výzkum lebek ve sbírkách Telavivské univerzity (jehož výsledky byly publikovány v roce 2012) například zjistil jen velmi málo rozdílů v míře násilí během uplynulých šesti tisíc let. Analýza koster z Peru z roku 2013 však odhalila prudký nárůst násilí v obdobích, kdy docházelo k formování větších států (zhruba v letech 400 př. n. l. – 100 n. l. a 1000 – 1400 n. l.), což zhruba odpovídá argumentům této knihy. Dokud nebudeme mít více důkazů, můžeme pro období před rokem 1500 n. l. (a v některých částech světa pro období až do 20. století) udělat jediné: spojit dohromady různé typy důkazů, včetně archeologie, příhod uváděných v literatuře a antropologických srovnání, s několika skutečnými čísly, která se tu a tam objeví.

Jde o dosti chaotickou záležitost, do níž vnáší ještě více zmatku samotná velikost římské říše. Ta v době Calgacově zaujímala území odpovídající polovině kontinentálních Spojených států a čítala asi šedesát milionů obyvatel. Zhruba čtyřicet milionů z nich (Řekové, Syřané, Židé, Egypťané) žilo ve složitých, městských společnostech její východní poloviny a dalších dvacet milionů (Keltové a Germáni) v jednodušších, venkovských kmenových společnostech Západu.

Již jsme slyšeli Ciceronův názor na násilí v řecké Asii před dobytím této oblasti Římany a jiní spisovatelé vykreslují barbary (jak je Římané pohrdlivě nazývali)* v ještě horších barvách. Boje, nájezdy a bitvy byly každodenní záležitostí, tvrdili Římané, a každá vesnice byla opevněná. Zatímco římský aristokrat se bez tógy mohl cítit téměř jako nahý, Germán se cítil neúplný bez štítu a kopí. Barbaři, prohlašovali Římané, uctívali uťaté hlavy, které si věšeli na dveře do domu (náležitě je ošetřovali cedrovým olejem, aby nezapáchaly). Obětovali lidi svým rozzlobeným bohům, a někde je dokonce zaživa upalovali

* Římané si vypůjčili tuto povýšenou a univerzální nálepku pro cizince od Řeků, kteří tvrdili, že jiné jazyky znějí, jako kdyby lidé říkali „bar bar bar“. Jednou z nepřehlédnutelných ironií je fakt, že většina Řeků zařazovala na seznam barbarů také Římany.

uvnitř proutěných soch. Tacitus to vyjádřil bez obalu: „Germánům je klidný život nepříjemný.“[5]

Není tedy divu, že se Cicero a jemu rovní domnívali, že Řím prokazuje svým sousedům dobrodiní, když si je podmaňuje. Jak upozorňují někteří historikové, není ani moc překvapivé, že když v 18. století vznikala moderní věda o antice, většina předních myslitelů souhlasila s Římany. Evropané si rovněž s oblibou mysleli, že prokazují světu dobro tím, že jej dobývají, a tak jim argumenty Římanů připadaly jako neobyčejně rozumné.

Když se Evropa v druhé polovině 20. století vzdala impérií, začali badatelé z oblasti antického starověku pochybovat o tom, zda etnika podmaněná Římany byla tak krvelačná, jak je Římané vypodobňovali. Starověcí imperialisté, tvrdí někteří badatelé, mohli stejně horlivě jako jejich moderní následovníci vypodobňovat své oběti jako necivilizované, zkažené a obecně si vyžadující podmanění. Cicero chtěl tímto způsobem ospravedlnit podmanění Řeků; Caesar chtěl, aby dobytí Galie (zhruba moderní Francie) vypadalo jako nezbytné; a Tacitus zase toužil pochválit svého tchána Agricolu.

Nebylo by samozřejmě rozumné přijmout Caesarova slova, že Galové potřebovali podmanit. Bylo by to podobné jako bezvýhradně akceptovat dnes již nechvalně proslulé tvrzení Rudyarda Kiplinga (k němuž se vrátím v kapitole 4), že vládnutí nově podmaněným a zatrpklým národům je břemenem bělochů. Naštěstí nemusíme slova Římanů složitě hodnotit, protože se zachovalo mnoho jiných zdrojů.

Ve východním Středomoří sepisovali gramotní Řekové z vyšších vrstev svá vlastní líčení, v nichž někdy římským dobyvatelům podlézali a jindy v nich byli ostře antiimperialističtí. Překvapivé ale je, že všichni předkládají týž pochmurný obraz světa před jeho dobytím Římany: světa, který je plný zkrachovalých států, krutých pirátů a banditů, ustavičně se stupňujících válek, povstání a vzpour.

Vezměte si například nápis vytesaný do podstavce sochy postavené na počest jinak neznámého Filipa Pergamského v roce 58 př. n. l. (Pergamon byl asijskou provincií a jedná se o dobu pouhého roku od konce působení Quinta Cicera jako guvernéra Asie; Quintus a Filip se navíc téměř jistě znali.) Kromě jiných dobrých činů, říká nám nápis, Filip sepsal historii jako „vyprávění o nedávných událostech – neboť všemožné utrpení a stálé vzájemné zabíjení pokračovalo v našich dnech v Asii a Evropě, v kmenech Libye a městech ostrovanů“.[6] Filip zjevně souhlasil s bratry Ciceronovými v tom, že bez římské přítomnosti by Asie byla nevlídným koutem světa.

Na Západě jen málokdo z podmaněných uměl psát, a nedochovaly se nám proto skoro žádné z jejich myšlenek, které bychom si mohli přečíst. Z archeologických nálezů však vyplývá, že i Římané věděli, o čem mluví. Mnoho lidí – možná většina – žilo před dobytím Římany na hradištích, chráněných hradbami

a příkopy. A třebaže vykopávky nemohou ukázat, zda lidé běžně chodili ozbrojeni, pozůstalí pravidelně pohřbívali své otce, bratry, manžely a syny se zbraněmi (a někdy i se štíty, náprsními krunýři, a dokonce i celými válečnými vozy). Tímto způsobem usilovali o to, aby se na jejich muže vzpomínalo jako na válečníky.

Nejnápadnější je, že keltští a germánští bohové měli skutečně v oblibě lidské oběti. Miliony návštěvníků londýnského Britského muzea viděly nejslavnější příklad, znepokojivě dobře zachovanou, dva tisíce let starou mrtvolu vytaženou z bažiny v Cheshiru v roce 1981 (a okamžitě označenou přezdívkou Pete Marsh, Péťa Močál). Jednoho březnového nebo dubnového dne, jedno nebo dvě desetiletí před příchodem Římanů do Británie, byl tento nešťastník omráčen dvěma ranami do hlavy, bodnut do hrudi, škrcen a pro jistotu utopen v bažině. Analýza jeho útrob nasáklých vodou zjistila přítomnost jmelí – tak se podařilo určit měsíc, kdy zemřel (rok se stanovuje hůře). Jmelí bylo posvátnou rostlinou druidů, kteří se – podle Tacita a Caesara – specializovali na obětování lidí. To vede mnoho archeologů k úvahám, že Pete Marsh byl obětí nějaké rituální vraždy.

Celkem bylo archeology objeveno několik desítek těchto těl z bažin, která vypadají, jako kdyby dotyční byli obětováni (stejně jako míst, kde lidé uctívali lebky) a v roce 2009 archeologové našli šokujících dvě stě těl v močálu u Alken Enge v Dánsku. Mnohá byla rozsekána na kusy. Kosti mrtvol byly proloženy sekerami, kopími, meči a štíty. Vedou se spory o to, zda byli dotyční pobiti v bitvě, anebo po bitvě obětování.

Je samozřejmě možné, že tyto nálezy interpretujeme špatně. Pohřbívání zbraní spolu s mrtvými a obětování lidí v bažinách nemusí znamenat, že válka byla všudypřítomná. Vykopané ostatky mohou ve skutečnosti znamenat, že násilí bylo vypuzeno do oblasti rituálů. Opevnění a příkopy nemusely sloužit obraně; možná to byly jen symboly společenského postavení, podobně jako příšerné napodobeniny hradů, které si viktoriánská aristokracie s oblibou budovala na svých venkovských panstvích.

Nic z toho ale nezní moc přesvědčivě. Důvod, proč lidé investovali tisíce hodin do kopání příkopů a stavby opevnění, byl zjevně ten, že na nich závisely jejich životy. Na nejdůkladněji archeologicky prozkoumaném hradišti, na hradišti Danebury v jižní Anglii, byly dřevěné brány a části vesnice dvakrát spáleny a po druhém požáru, kolem roku 100 př. n. l., byla do jam naházena stovka těl – mnohá z nich měla na sobě výmluvná zranění od kovových zbraní.

Danebury rozhodně nebylo unikátní. Neustále se objevují nové strašlivé nálezy. V roce 2011 podali britští archeologové zprávu o místě jednoho masakru poblíž Fin Cop v Derbyshiru. Zde bylo v krátké části příkopu nalezeno devět těl (jedno z nich patřilo těhotné ženě), pohřbených ve stejné době (kolem roku 400 př. n. l.) pod zhroucenou hradbou hradiště. Archeologové, kteří výzkumy provádějí, spekulují o tom, že ještě zbývá nalézt další desítky – možná stovky – obětí.

Cicero měl určitě pravdu, že předřímský svět byl drsným místem k životu, avšak Calgacus by to určitě nerozporoval. Jeho argumentem bylo, že dobývání Římem bylo ještě horší.

Nikdo ve skutečnosti neví, kolik lidí bylo zabito ve válkách, jež byly součástí římské expanze. Ta začala v 5. a 4. století př. n. l. v Itálii, ve třetím století se šířila do západního Středomoří, v druhém na východ a v prvním na severozápad Evropy. Římané to nepočítali, ale celkový počet zabitých mohl překročit pět milionů. Ještě více lidí mohlo být odvlečeno do otroctví. Calgacovo tvrzení tedy stojí za podrobnější prozkoumání.

Míra násilí se měnila v závislosti na vnitřní politice Říma a velikosti kladeného odporu. V extrémních případech římská vojska zdevastovala nepřátelské území tak důkladně, že i desetiletí poté zde nikdo nežil, jak se stalo italskému kmeni jménem Senonové v roce 283 př. n. l. Řecký historik Polybios – sám přivezený jako zajatec do Říma, když se ve válce ocitl na straně poražených – říká, že na konci římských válek s Kartágem ve 3. století př. n. l. bylo běžnou praxí zabíjet „všechny, na které narazili“, nikoho nešetřit, „takže v městech, která Římané dobyli, je často vidět nejen mrtvoly lidí, ale také psy rozseknuté na dvě části i kusy zohavených těl jiných zvířat“.[7]

Ti, kdo se podrobili bez většího boje, vyvázli se zdravou kůží. Svůj opravdový vztek si Římané schovávali pro ty, kteří nejdřív kapitulovali, ale pak změnili názor. To se stávalo poměrně často. Například poté co v letech 58–56 př. n. l. Gaius Julius Caesar ovládl za relativně malého krveprolití většinu Galie, musel strávit příštích šest let potlačováním vzpour. Antičtí autoři tvrdí, že nakonec zabil jeden milion z celkem tří milionů galských mužů schopných boje a další milion jich prodal do otroctví.

Nejhoršími provinilci byli v očích Římanů Židé. Podle Josefa, židovského vojevůdce, který přeběhl na stranu Říma v raném období velkého židovského povstání let 66–73 n. l., Římané nejen vypálili chrám v Jeruzalémě a ukradli jeho posvátné poklady, ale pozabíjeli také více než milion Židů a dalších sto tisíc jich zotročili. A to byl jen začátek. Když Židé znovu povstali v roce 132 n. l., Římané se začali chovat opravdu brutálně. „Pokračovali v zabíjení, dokud jejich koně nebyli až po nozdry potopeni v krvi,“[8] tvrdil jeden židovský pramen. Samozřejmě přeháněl, ale určitě zahynulo dalšího půl milionu lidí. Provincie Judea byla přejmenována na Palestinu, po svých starověkých filištínských obyvatelích. Zbývající Židé byli vypuzeni z Jeruzaléma (kam se směli vrátit jen na jeden den v roce) a rozptýlili se do exilu po celé Evropě a celém Středním východě.

Když Cicero zaujal opačný názor než Calgacus, měl na mysli to, co se dělo *po* dobytí. Ze svého hlediska příslušníka římské vládnoucí třídy Cicero viděl, že jakmile se legie posunuly dál a první revolty byly uhašeny krví, nastal mír. Hroby válečníků a krvežízniví bohové začali mizet. Hradby starodávných měst, na něž

bylo zbytečné vynakládat dál peníze, chátraly a rozpadaly se. Nová města, která všude vyrůstala jako houby po dešti, již opevnění nepotřebovala.

Cicero by pravděpodobně přijal Calgacův názor, že Římané za sebou nechávají jen pustinu. I přes své nadšení pro civilizační poslání Říma věděl stejně dobře jako kdokoli jiný, že dobývání není příjemnou záležitostí, a to jak pro dobyvatele, tak pro jejich oběti. Úspěšná válka vedla k plenění, jaké nemělo obdoby, a mezi 80. a 30. lety př. n. l. římské politické instituce opakovaně ovládaly války o kořist. Bývaly roky, kdy žádný kupec, který měl všech pět pohromadě, necestoval po hlavních cestách Itálie bez ozbrojeného doprovodu. Celé měsíce bez přestávky vládly ulicím Říma davy, jež nutily volené konzuly, aby se krčili ve svých (opevněných) sídlech, vyděšení tak, že se neodvažovali vycházet ven.

Římští aristokraté 1. století př. n. l. byli nedůtkliví jako kdokoli jiný a ustavičně byli připraveni mstít se za jakoukoli maličkost násilím (ne pro nic za nic situuje Shakespeare mnoho svých her do Říma). Cicero se proslavil tím, že těsně předtím, než ho pohůnci jistého vojevůdce předčasně poslali do hrobu, stíhal skupinu nejhorších zloduchů. Ciceronova hlava a ruce byly uťaty a přibity na Foru Romanu jako varování ostatním, že je třeba se dobře rozmyslet, než se člověk rozhodne mluvit nebo psát proti mocným.

Jeden z mnoha Ciceronových nepřátel, Markus Licinius Crassus, údajně zhruba v této době prohlásil, že nikdo by se neměl považovat za bohatého, „kdo by ze svého majetku nedokázal uživit armádu“.[9] Ve 30. letech 1. století př. n. l. jeden takovýto člověk – pravnuk Gaia Julia Caesar Octavián – ukázal, kam tato logika vede. Octavián se vymanil z rozbouřené masy aristokratů a prohlásil se prvním císařem Říma. Šikovně mírnil odpor tvrzením, že je jen obyčejným člověkem, i když nejbohatším na světě, a zároveň člověkem, který má shodou okolností pod plnou kontrolou největší armádu světa.

Jedinou poctou, kterou přijal, bylo nové jméno – Augustus, doslova „vznešený“. Většina aristokratů však okamžitě pochopila, co se děje. „Ostatní příslušníci šlechty, jak kdo byl náchylný k otroctví,“ psal Tacitus, „byli povznášeni bohatstvím i hodnostmi, a protože převratem nabyli moci, dávali přednost jisté přítomnosti před nebezpečnou minulostí.“[10] Urození přestali mluvit jako Crassus. Uvědomili si, že jenom Augustus může nyní používat smrtící násilí a našli si klidnější způsoby, jak řešit své spory. Leviatan tak ztupil aristokracii zuby.

V své knize *O procesu civilizace*, kterou jsem zmiňoval v úvodu, Norbert Elias tvrdil, že Evropa se stala méně násilnou někdy po roce 1500 n. l., protože její divocí aristokraté se vzdali zabíjení jako prostředku řešení svých sporů. V rámci své argumentace se Elias několikrát dotkl Říma, ale zřejmě si neuvědomoval, že Římané již před půldruhým tisíciletím předjímali raně novověkou evropskou pacifikaci. Bohatí Římané se přetvořili v muže míru a oslavovali to, čemu říkali Pax Romana neboli „římský mír“ prvních dvou století našeho letopočtu.

Celé impérium jako by kolektivně vydechlo úlevou. „Díky tobě se skot pokojně popásá," radoval se básník Horatius. „Půdě dodává sil Ceres [bohyně zemědělství] a Štěstěna; klidně člunař svou loď pohání po mořích."[11] Vzdělaní autoři vykazovali vzácnou shodu, pokud šlo o zázraky tohoto věku. Řím „nám poskytl velký mír," tvrdil otrok, z nějž se později stal stoický filozof jménem Epiktétos. „Už nejsou žádné války ani bitvy, ani hroziví bandité či piráti; v každé době můžeme cestovat a putovat od úsvitu do soumraku."[12]

Bylo by snadné hromadit příklady takovýchto nadšených výroků. Dokonce tak snadné, že když se Edward Gibbon v 70. letech 18. století chystal k sepsání první patřičně moderní historie Říma, došel k závěru, že „kdyby měl člověk určit období dějin světa, kdy podmínky lidské rasy byly nejšťastnější a nejvíce naplněny prosperitou, bez váhání by jmenoval to, které vede od úmrtí Domitiana k nástupu Commoda"[13] (tedy 96–180 n. l.).

Gibbon to prohlásil, i když věděl, že římská říše nadále byla drsným místem. První dvě století našeho letopočtu byla zlatým věkem gladiátorů, kdy se davy lidí shromažďovaly, aby pozorovaly, jak se muži navzájem vraždí (do Kolosea jich mohlo usednout padesát tisíc). A toto násilí se ne vždycky omezovalo na arénu. Například v roce 59 n. l. uspořádali lidé z Pompejí velké gladiátorské představení a na tuto zábavu se přišli podívat i sportovní fanoušci z Nucerie, vzdálené od Pompejí několik kilometrů. „Oni totiž z maloměstské svévole," jak říká velkoměstský Tacitus, „se vespolek škádlili a nejprve si spílali, pak se chápali kamení a konečně zbraně."[14] To by mohlo divokým Kaledoňanům připadat naprosto rozumné, ale to, co následovalo, už nikoli. Místo toho, aby vykonali krvavou pomstu, si Nuceřané stěžovali císaři. Sešly se výbory a byla sepsána hlášení. Organizátoři festivalu z Pompejí byli posláni do vyhnanství a bylo jim zakázáno dalších deset let pořádat gladiátorské hry (což jak se ukázalo, nebyl malý trest, protože za dalších deset let vybuchla sopka Vesuv a vymazala Pompeje z mapy). A tím věc skončila.

Když v 90. letech 20. století v Bosně vypuklo etnické násilí, jeden Chorvat poznamenal, že před rozpadem Jugoslávie „jsme žili v míru a harmonii, protože každých sto metrů jsme měli policistu, který zajišťoval, abychom se navzájem velmi milovali".[15] Pompeje prvého století však neměly žádnou takovouto policii, která by vynucovala mír; nic na způsob moderního policejního sboru dokonce na světě neexistovalo až do roku 1828, kdy vznikla první policie v Londýně. Proč tedy zabíjení ustalo?

Vysvětlení zřejmě spočívá v tom, že se vladařům Říma podařilo vyslat vzkaz, že jenom vláda má právo počínat si násilně. Kdyby Pompejští v roce 59 n. l. pokračovali v zabíjení Nuceřanů, hlášení by se příslušným kanálem dostalo až k samotnému císaři. Ten měl k dispozici třicet legií, aby se mohl vypořádat s lidmi, kteří mu dělali problémy tím, že bez jeho souhlasu bojovali a zabíjeli

potenciální daňové poplatníky. Fungovala zde ale paradoxní logika: protože každý věděl, že císař může poslat legie (a bude-li pod tlakem, tak to také udělá), císař to prakticky dělat nemusel.

V úvodu jsem zmiňoval, že Hobbes s oblibou rozlišoval mezi „státem vzniklým *nabytím*“ neboli použitím síly k tomu, aby lidé byli mírumilovní, a „státem vzniklým *ustavením*“[16] neboli použitím víry k tomu, aby lidé dodržovali pravidla. Ve skutečnosti se však obě tyto varianty spojují. Pompejští odložili v roce 59 n. l. meče proto, že století válek vybudovala leviatana tak velkého, aby lidé věřili, že je schopen náležitě zastrašit své poddané. Impérium, jak upozornil Gibbon, nahradilo válku zákonem. V prvních dvou stoletích našeho letopočtu se používání síly k řešení sporů stalo, pokud ne úplně nemyslitelným, pak minimálně vysoce nerozumným.

Vláda a zákony přinášejí samozřejmě nové problémy. „Původně jsme trpěli zločiny,“ vtipkuje jedna z Tacitových postav, „nyní trpíme zákony.“[17] Vláda dost silná na to, aby dokázala vymýtit páchání zla, je dost silná na to, aby sama páchala zlo ještě větší.

Někteří římští hodnostáři toho plně využili, ale – jak je v římských dějinách obvyklé – největší zločiny se datují do 1. století př. n. l, když byla ústřední vláda nejslabší. Gaius Verres, který spravoval Sicílii mezi lety 73 a 71 př. n. l, žertoval, že potřeboval být na tomto postu tři roky – první rok, aby si nakradl dost na to, aby byl bohatý; druhý, aby si nakradl dost na to, aby si mohl najmout dobré právníky; a třetí, aby si nakradl dost na to, aby mohl podplatit soudce a porotu.[18] Verres postupně učinil všechny tři koky. Mučil, uvězňoval, a dokonce nechával i ukřižovávat ty, kteří mu neplatili.

Všechno ale zbytečně. Markus Tulius Cicero si udělal jméno tím, že Verra začal stíhat. Verrovi se podařilo uniknout odsouzení jen tím, že prchl do exilu. V následujících dvou stoletích se stíhání zkorumpovaných úředních činitelů stalo standardní cestou, které používali mladí právníci k tomu, aby se rychle prosadili. A třebaže zločinci s přáteli na vysokých místech obvykle vyvázli, nové zákony ustavičně zužovaly prostor pro násilné vyděračství.

Impérium, které bylo válkami Říma vytvořeno, nebylo žádným ideálním státem. Tón většiny dochovaných spisů (jak z pera Římanů, tak obyvatel provincií) však napovídá, že Římané skutečně zajistili svým poddaným bezpečnější život, než jaký by bez římské nadvlády měli. A také je, podle všeho, učinili bohatšími. Po vymýcení pirátů a banditů vzkvétal obchod. Za účelem lepšího přesouvání armád a flotil stavěla vláda silnice a přístavy, které mohli využívat také obchodníci. Řím naopak na obchodníky uvalil daně a získaných peněz se užívalo na udržování ozbrojených sil.

Armáda se soustředila v příhraničních provinciích, z nichž jen několik bylo natolik úrodných, aby dokázaly uživit tak velký počet mužů, kteří nepracovali

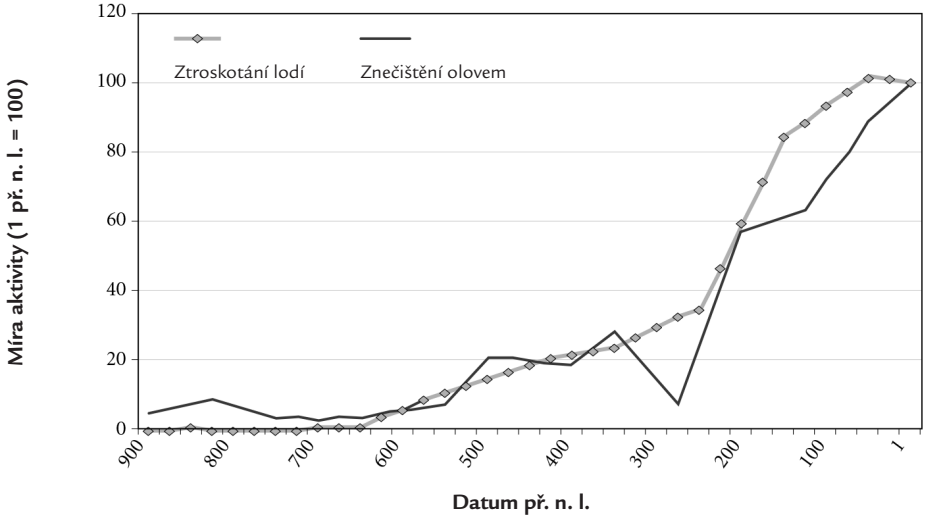

Graf 1: Věk hojnosti: paralelní nárůsty počtu ztroskotání lodí ve Středozemním moři, dokumentující intenzitu obchodu, a znečištění olovem ve španělském močálu Penido Vello, dokládající průmyslovou aktivitu. Počet ztroskotání a množství olova byly znormalizovány tak, aby je bylo možná srovnávat na téže vertikální stupnici. Množství obojího v roce 1 př. n. l. je počítáno jako 100.

na poli (v 1. století n. l. jich bylo asi 350 000). Armáda tudíž utratila většinu svých peněz za potraviny, které byly přepravovány kupci z produktivnějších středomořských provincií do méně produktivních provincií příhraničních. To přinášelo větší zisky obchodníkům, které pak mohla vláda náležitě zdaňovat. Tím získávala více peněz, jež se mohly utratit za armádu, což zase vytvářelo další zisky. A takhle to v tomto působivém kruhu pokračovalo dál.

Obchodní a daňové toky propojily středomořskou ekonomiku jako nikdy předtím. Každý region mohl produkovat to, co dokázal produkovat nejlevněji a nejlépe, a prodával své zboží všude tam, kde za něj mohl získat vysokou cenu. Trhy a peníze se šířily do každého koutu či skuliny impéria.

Díky větším trhům se staly výhodnější větší lodě; díky větším lodím klesala cena dopravy. A to umožňovalo, aby se více a více lidí mohlo hrnout do velkých měst, kde vláda utrácela většinu z peněz, které nešly do armády. V prvních dvou stoletích našeho letopočtu žil v Římě milion lidí – mnohem víc, než kdy žilo na nějakém jiném místě. Města Antiochie a Alexandrie se mohly pyšnit pouhým půl milionem obyvatel.

Tato velkoměsta představovala divy světa, kypící, páchnoucí a ohlušující, ale zároveň plné pompézní nádhery, obřadnosti a lesklého mramoru. To všechno si vyžadovalo více lidí, více potravin a více cihel, železných hřebů, nádob a vína. A to zase znamenalo více daní, více obchodu a větší růst.

Po malých krůčcích tato horečnatá aktivita zvyšovala množství zboží v oběhu. Podle nejlepších odhadů spotřeba na hlavu obvykle v prvních dvou stoletích po začlenění určitého území do římského impéria vzrůstala o celých 50 %. Tento proces neúměrně zvýhodňoval lidi již bohaté, kteří se stávali ještě bohatšími. Každá třída předmětů, kterou dokážou archeologové kvantifikovat – velikost domů, zvířecí kosti z hostin, mince, výška koster – však naznačuje, že desítky milionů obyčejných lidí z toho profitovaly rovněž.

„Kdo by si totiž dnes neuměl představit," napsal římský geograf Plinius (jenž se nejvíce proslavil svou smrtí – zahynul proto, že stál příliš blízko sopky Vesuv při její erupci), „že život obydleného okrsku země, stojícího pod vládou Římanů, dospěl dále obchodním stykem a výhodným životem ve společnosti upevněné mírem a že věci dříve neznámé začaly sloužit obecnému užitku?"[19] Římská říše skutečně nebyla žádnou pustinou.

STACIONÁRNÍ BANDITÉ

Pro Gibbona bylo vysvětlení úspěchu impéria jasné. Římu bylo požehnáno dobrými vládci, kteří se cítili být „příliš dobře placeni skrze nesmírně velké odměny, které byly nedílnou součástí jejich úspěchu; [tedy] poctivou hrdost plynoucí z ctnosti a neobyčejnou radost při pohledu na všeobecnou spokojenost, jíž byli tvůrci".[20]

Tato teorie o „několika dobrých mužích" má jisté kouzlo, které spočívá především v její jednoduchosti. Pokud k takovému úspěchu Říma došlo jen proto, že byl veden skvělými vůdci, nemuseli bychom dokládat, že válka byla ve starověku k něčemu dobrá. Mohlo by to být prostě jen tak, že organizace, která má dostatečně dobré šéfy, dokáže přežít v podstatě cokoli. Třeba se tedy starověký svět stal bezpečnějším a bohatším navzdory válkám, nikoli díky nim.

Avšak Gibbonova teze má také své slabiny. První je existence limitů, kolik toho starověcí vládci mohli skutečně udělat. Řím určitě měl energické panovníky, kteří vstávali před svítáním a pracovali až hluboko do noci, odpovídali na dopisy, řešili soudní spory a dělali rozhodnutí. Avšak aby dosahovali výsledků, museli spolupracovat s několika vrstvami úředníků, právníků a učenců, z nichž každá měla svůj vlastní program. Dokonce i nejmocnější císaři – a muži jako Augustus byli skutečně velmi mocní – museli bojovat o to, aby prosadili změny.

Druhým problémem je, že na každého Augusta mělo impérium také jednoho Caligulu nebo Nera, tedy muže, jejichž neskonalá radost pramenila spíše z toho, že hořel Řím a oni při tom muzicírovali, že souložili se sourozenci a jmenovali koně konzuly, než ze všeobecné spokojenosti říše. Podle těch, kteří psali historické spisy – tedy podle oněch úředníků, právníků a učenců – měl Řím v 1. století n. l. častěji císaře špatné než dobré (Tiberius, Caligula, Nero a Domitianus

dostali všichni špatné hodnocení a celkem vládli padesát šest let). Přesto však v tomto století postupovaly mír a prosperita rychleji než kdy předtím.

Po hlubší úvaze se tedy nezdá, že by si zásluhy za to, že zajistili masám obyčejných smrtelníků větší bezpečí a bohatství, mohli připisovat moudří pastýři. Po většinu času římské vládnoucí elity nesledovaly nic osvícenějšího než své vlastní zájmy. A přitom se občas zatoulaly na cesty, které vedly k tomu, že se většině lidí skutečně vedlo lépe.

Císařové tohoto světa se stali vládci tak, že porazili své rivaly, a dál vládli proto, že měli k dispozici větší moc než kdokoli jiný. Za tu však bylo třeba platit. Vládce sice mohl obrat své poddané, aby měl z čeho zaplatit vojáky (model pustiny), jenomže nakonec nezbylo nic, co by se ještě dalo ukrást. A jak pravidelně zjišťovali nejhorší správci Říma, v každém případě platilo, že ti nejubožejší se většinou vzbouřili dlouho předtím, než se dospělo do bodu, kdy jim už nebylo co vzít.

Vlády tedy, viděno z dlouhodobé perspektivy, přežívaly za předpokladu, že vládci rozpoznali, kdy je třeba přestat krást, a kdy je dokonce zapotřebí alespoň trochu vrátit. Ekonom Mancur Olson tuto myšlenky hezky vyjádřil přirovnáním vládců k banditům: Typický bandita je bandita potulný.[21] Přijede do vaší komunity, ukradne všechno, co není přibité, a zase odjede. Nezáleží mu na tom, kolik škody způsobil; důležité je pro něj jen to, aby si co možná nejvíc nakradl a pak se přesunul dál.

Vládci také okrádají lid, uvědomil si Olson, ale velký rozdíl mezi leviatanem a banditou, který znásilňuje a plení, je ten, že vládci jsou *stacionární* bandité. Místo toho, aby všechno ukradli a co nejrychleji zmizeli, dřepí pořád na jednom místě. V jejich zájmu je tedy nejen vyhnout se chybnému kroku, kdy by komunitu vyždímali do poslední kapky. Musí také ve všech směrech podporovat prosperitu svých poddaných, aby i v budoucnu měli vládci kde brát.

Vládci se za normálních okolností vyplatí vynakládat určité peníze na odrazování jiných potenciálních banditů, protože co ukradne potulný bandita, to vládce nemůže zdanit. Dává také smysl potlačovat násilí v komunitě – zavraždění poddaní nemohou sloužit v armádě ani platit daně; pole, která zpustnou během bojů mezi vesnicemi, neprodukují žádnou úrodu. Dokonce i investování královských či aristokratických příjmů do silnic, přístavů a veřejně prospěšné prací se může zdát rozumné, pokud tyto investice povedou v únosně dlouhém čase k větším výnosům.

Leviatan je v podstatě vybíráním výpalného, ale pořád to může být i nejlepší hra na světě. Vládci v podstatě užívají moci k tomu, aby zajistili mír, a pak tuto službu svým poddaným naúčtují. Čím efektivněji to dělají, tím větší zisky sklízejí. Postupem generací tlak konkurence směroval podnikání římské vlády k efektivnějším řešením. Dovolit výběrčím daní, aby rozkradli tolik, že jejich oběti nemohly

v následujících letech daně platit, bylo z hlediska podnikání nevýhodné, a tak s tím Řím skoncoval. Nechat potenciálně produktivní městské obyvatelstvo hladovět bylo ještě horší, a tak Řím stavěl přístavy, a dokonce zdarma rozdával potraviny. Zájmy jednotlivých vrstev měly vítaný vedlejší efekt, že poddaní impéria žili ve větším bezpečí a bohatli. Paradox války tedy silně působil. Muži, kteří dostali pod kontrolu násilí, budovali království. Aby je však mohli vést, museli se stát manažery.

Jako obvykle i zde byl klasickým příkladem Gaius Julius Caesar. „Veni, vidi, vici," zněla slavná věta, kterou napsal. „Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem."[22] Ale měl možná spíše říct: „Veni, vidi, vici, administravi"; poté co přišel, viděl a zvítězil, spravoval, a dělal to skvěle. Mezi jeho četnými reformami najdeme vynález juliánského kalendáře, který se používá i o dva tisíce let později. V angličtině a mnoha jiných jazycích je po něm pojmenován měsíc červenec.

Antičtí císaři nebyli keynesiánskými ekonomy, kteří by seděli a počítali, jestli sestercius vydaný na zachování míru následně vynese sestercie dva. Mnozí z nich však byli tvrdí a rafinovaní muži, kteří nejenom pochopili zásady dohody mezi leviatanem a jeho poddanými, ale zároveň jim bylo také jasné, že všem musí dát jednoznačně na vědomí, že princip této dohody chápou. Jeden z nejstarších politických textů na světě, který se datuje zhruba do roku 2360 př. n. l., vyjadřuje přesně toto. V něm král Lagaše (dnešního Iráku) Uruinimgina (rovněž známý jako Urukagina, vládl zhruba v letech 2380–2360 př. n. l.) prohlásil, že „osvobodil obyvatele Lagaše od lichvářství, tíživé vlády, hladu, krádeží, vražd a kořistění. Zavedl svobodu. Vdova a sirotek již nebyli vydáni na milost mocným: to kvůli nim uzavřel Uruinimgina svou dohodu s [bohem] Ningirsu."[23] Augustus by to nevyjádřil lépe.

Uruinimgina je nejasnou postavou, skoro ztracenou v mlhách času, ale i on již zřetelně chápal význam investic do tohoto poselství. Další paralelu s podnikáním je možné najít v tom, že umění vládnout je v nezanedbatelné míře založeno také na důvěře. Lidé, kteří mají podezření, že jejich vládci jsou šílení, zkorumpovaní a/nebo hloupí, budou pravděpodobně vzdorovat jejich požadavkům. Když se ale management zdá být kvalifikovaný, spravedlivý a možná milovaný bohy, atraktivita pletichaření proti němu klesá.

Přesto ze zákona aritmetického průměru plyne, že starověký svět musel nutně mít svůj podíl šílených, zkorumpovaných a/nebo neschopných vládců. Opravdovými hrdiny příběhu – lidmi, kteří skutečně zajišťovali, aby leviatan fungoval – byli úředníci, právníci a jejich pomocníci. Byrokrati a účetní komplikovali realizaci řady věcí nejen Augustovi, ale také, což bylo více na místě, Caligulovi.

Dochované prameny jsou plné příběhů o hněvu císařů na obstruující senátory a vysoce vzdělané otroky, kteří spravovali mnoho záležitostí dvora. Celkem vzato tyto epizody většinou skončily pro příslušné podřízené špatně. V pozadí

těchto barvitých líčení však můžeme rozpoznat tisíce lidí, kteří žili méně zajímavým životem. Na náhrobních kamenech kdekoli od Británie po Sýrii lidé s pýchou vypočítávali úřady, které zastávali, a pocty, jež získali, když sloužili ve výborech, vybírali daně anebo se propracovávali vzhůru od nižších příček byrokratického žebříčku. „Já, dokonce i já," chlubil se jeden Severoafričan, který začal svou kariéru prací na polích, „jsem byl přijat mezi městské senátory a vybrán jimi, abych zasedal ve sněmovně tohoto orgánu. [...] Prošel jsem roky, jimiž se vyznačovaly úspěchy mé kariéry – roky, kterým zlý jazyk nikdy neublížil obviněním... Tudíž jsem si zasloužil zemřít tak, jak jsem žil."[24]

Nechybějí důkazy o tom, že středně postavení manažeři impéria rovněž sledovali své vlastní zájmy a stejně jako jejich vládci si nacpávali kapsy a protežovali své příbuzné, kdykoli se jen naskytla příležitost. Ale zároveň nechybějí známky toho, že mnozí z nich byli opravdu seriózní, přičinliví a pilní. Oni zajišťovali, že se stavěly akvadukty, udržovaly silnice a doručovala pošta. Udržovali Pax Romana v chodu.

Mohly se stát katastrofální chyby, a Řím proto procházel obdobími, kdy se kymácel od krize ke krizi. Dlouhodobé tendence však byly neúprosné. Válečníci dobývali malé státy, což je přimělo proměnit se v manažery. Dobré řízení dělalo státy efektivnějšími, bezpečnějšími a bohatšími a vznikající efektivní, bezpečné a bohaté státy zase dávaly manažerům nástroje nutné k tomu, aby mohli soupeřit s konkurenčními státy. To ale nutilo manažery, aby se opět měnili ve válečníky, kteří dokážou vyřadit své rivaly z podnikání – násilnou cestou.

NEMŮŽEME SPOLU VŠICHNI VYCHÁZET?

V dubnu 1992 porota v Simi Valley, ležícím kousek od Los Angeles, dospěla k překvapivému rozhodnutí. Sledovala videozáznam, na němž policie uštědřila padesát šest ran obuškem a šest kopnutí Rodneymu Kingovi během jeho zatčení po automobilové honičce ve vysoké rychlosti. Porotci se od lékařů dozvěděli, že zatčený měl zlomený kotník a utrpěl zlomeninu kostí v obličeji. Vyslechli si svědectví zdravotních sester, jež uvedly, že policisté, kteří přivezli Kinga do nemocnice, vtipkovali na adresu jeho úrazů. A porotci pak tři z obžalovaných zprostili obžaloby a ohledně čtvrtého odmítli vynést verdikt.

Ten večer vypukly v Los Angeles nepokoje, které se v dalších několika dnech rozšířily po celých Spojených státech. Třiapadesát lidí při nich zahynulo, více než dva tisíce bylo zraněno a zničen byl majetek v hodnotě miliardy dolarů. Třetí den násilností vystoupil King v televizi a položil jednu z nejslavnějších otázek desetiletí: „Lidi, chci jen říct, víte... copak spolu nemůžeme všichni vycházet? Nemůžeme spolu vycházet? Nemůžeme toho nechat, nemůžeme nechat těch strašných věcí?"[25]

Je to dobrá otázka, kterou si lidé ve starověku museli klást také. Nemohli si prostě společně sednout k jednacímu stolu místo toho, aby se k míru propracovávali násilným procesem války, který po sobě zanechával pustinu? Nemohli se domluvit na vzniku větších organizací, sepsat pravidla, přesunout část daní na vymáhání těchto pravidel a dobře spolu vycházet?

Zjevně ne. „Mlít pantem je vždycky lepší než válčit,“[26] prohlásil jednou Winston Churchill. Ve starověku se stěží najde jediný přesvědčivý případ, kdy se lidé domluvili na vzniku větší společnosti, aniž by k tomu byli nuceni násilím, ať už skutečným, nebo strachem z něj.

Vezměte si případ Filipa Pergamského, jehož líčení, jak válka, piráti a bandité ničili řecký svět v 1. století n. l., jsem zmiňoval o několik stran dříve. „Svou zbožnou rukou jsem předal tuto [historii] Řekům,“ vysvětloval, „aby [...] pozorujíce utrpení ostatních mohli žít své životy správně.“[27] Na Řeky to však nezapůsobilo a pokračovali ve vzájemném zabíjení. Když přestali, nemohlo za to Filipovo „mletí pantem“, ale Římané.

V roce 67 př. n. l. vyslal římský senát Gnaea Pompeia (známého, do jisté míry oprávněně, jako „Veliký“), aby rozdrtil piráty, jimiž byla zamořena moře kolem Řecka. Jako obvykle to Řím nedělal z altruismu, ale proto, že hájil své zájmy. Nájezdy pirátů začaly být tak agresivní, že v roce 77 př. n. l. jedna tlupa unesla mladého Gaia Julia Caesara (který po svém vykoupení žertoval se svými vězniteli o tom, že se jednou vrátí a ukřižuje je, což nakonec opravdu udělal). Počátkem 60. let př. n. l. podnikaly jiné bandy časté nájezdy na italské přístavy.

Řeckým městům se vůbec nedařilo toto násilí potlačit, ale Pompeius přinesl římský řád a překvapivě moderní přístup. V roce 2006 přijala americká armáda, která zaznamenala krvavé ztráty v důsledku nečekaných zvratů v Iráku, novou protipovstaleckou doktrínu, označovanou jako „clear, hold and build“ (vyčisti, udrž a postav)[28]. Namísto toho, aby se vojáci soustředili jen na zabíjení či zatýkání podněcovatelů nepokojů, nejprve vždycky oblast vyčistili, potom ji zabezpečili a nakonec rekonstruovali. A teprve potom se plánovaně posouvali do další oblasti. Do roku 2009 poklesla míra násilných úmrtí v tomto regionu o více než osmdesát procent. Pompeius vymyslel stejnou strategii již o dva tisíce let dříve. Rozdělil Středomoří na třináct sektorů a během jednoho léta se jimi postupně propracovával, obsazoval je a dával do pořádku. Než aby ukřižoval dvacet tisíc bývalých pirátů, které pozajímal, vnutil jim mír. „Zvířata,“ psal jeho životopisec, „jimž se dostane jemnější potravy, odkládají svou divokost a krutost.“ A tak se Pompeius rozhodl piráty „převést z moře na pevnou zem, aby ochutnali řádný život a zvykli si bydlet ve městech a živit se zemědělstvím“.[29]

Když bylo zajištěno moře, obrátil Pompeius svou pozornost k pevnině. V pěti úžasných taženích vedl římská vojska městy Sýrie k pevnostem Kavkazu a hranicím Egypta a drtil přitom cizí krále, vzpurné vojevůdce i nepokojné Židy. A opět

čistil, ovládal a stavěl, sepisoval zákoníky, rozmisťoval římské posádky a reformoval finance. Likvidoval korupci a vyděračství a současně přitom snižoval daně a zvyšoval římské příjmy. Zavládl mír. Několik řeckých měst včetně Athén dokonce prohlásilo, že Pompeius je bůh v lidské podobě.

Pompeius se uchýlil k násilí ne proto, že by Římanům chyběly schopnosti potřebné k „mletí pantem". (Město naopak oplývalo skvělými řečníky, jako byl Cicero.) Podobně jako spousta jiných Římanů ale chápal, že tato metoda nejlépe funguje až po válčení. Tacitus nám například říká, že potom, co Agricola strávil první léto v Británii (77 n. l.) terorizováním místního obyvatelstva – „lidí žijících rozptýleně a primitivně, a proto náchylných k válkám", věnoval zimu tomu, aby „si [tamější obyvatelé] navykli na klid a pohodlný život. Proto osobní domluvou a podporou ze státních prostředků je přiměl k tomu, aby budovali chrámy, tržiště a domy." Britannům se to líbilo. „Proto přišel ke cti i náš způsob oblékání a tóga se stala obvyklým oděvem,"[30] pokračuje Tacitus. Politolog Joseph Nye nazval takovýto přístup „měkkou silou". Mínil tím používání „nehmatatelných faktorů jako instituce, ideje, hodnoty, kultura a vnímaná legitimita užívaných postupů"[31] k tomu, aby se vládnoucímu etniku či vrstvám podařilo získat lidi na svou stranu. Tento přístup kladl do protikladu k donucovací „tvrdé moci" války a ekonomiky.

Tacitus lákadlo měkké síly chápal. „Obyvatelstvo ponenáhlu začalo podléhat lákadlům neřestí, totiž sloupořadím, lázním a vybraným hostinám," poznamenal. „A to se u nezkušených nazývalo kulturou, kdežto ve skutečnosti to bylo součástí zotročování." Ale věděl také, že měkkost funguje jen po tvrdosti – anebo jak se Američané vyjádřili ve Vietnamu o devatenáct století později: „Popadni je za koule a jejich srdce a mysl bude na tvé straně."[32] Římané to v Británii dokázali mnohem lépe než Američané ve Vietnamu a získali si srdce a mysl místního obyvatelstva díky tomu, že se jim podařilo oloupit Britanny o svobodu bránit se. Když Agricola táhl proti Britannům, kteří svobodu pořád měli (jako byl kupříkladu Calgacus), o tógách nemluvil.

Archeologie toto většinou potvrzuje. Římské zboží, především víno (převážené v charakteristických nádobách), bylo nesmírně populární i daleko za hranicemi impéria. Galští náčelníci prý ochotně prodali člověka do otroctví výměnou za velký džbán vína a římští autoři jednomyslně potvrzují, že barbaři u hranic římského impéria, kteří přivykli jemným římským mravům, bojovali méně divoce než barbaři ze vzdálených končin, kteří zůstávali stejně divocí jako předtím.

Nejpřitažlivějším typem měkkosti byla měkkost intelektuální, a v prvních stoletích našeho letopočtu Římané proto vytvořili několik přesvědčivých myšlenkových systémů. Nejúspěšnějšími z nich byly stoicismus a křesťanství. Ani jeden systém nicméně nevznikl jako forma imperiální měkké moci. V obou případech byli ve skutečnosti zakladateli kritikové statu quo, nuzní řečtí filozofové

či židovský tesař, kteří sdělovali vládnoucí moci pravdu ze sociálních a geografických okrajů. Ale jak generace plynuly, udělali tvrdí a rafinovaní muži, kteří vedli impérium, přesně to, co takoví muži vždy dělají. Rozložili tuto kontrakulturu – než aby s ní bojovali, učinili její nejlepší a nejbystřejší lidi součástí establishmentu. Vybírali si z jejich myšlenek a odměňovali ty bývalé buřiče, kteří říkali věci, jež se vládnoucí třídě líbily, a ignorovali přitom ty, kteří tak nečinili. Krůček po krůčku dělali z kritiků impéria jeho obhájce. „Co je císařovo, císaři,“[33] nabádal Ježíš dobré křesťany, „neboť“ – jak dodával svatý Pavel – „není moci, leč od Boha.“[34]

Stoicismus a křesťanství ujišťovaly poddané impéria, že neschválené násilí je zlé, což byla dobrá zpráva pro leviatana. Impérium pak vší silou exportovalo tyto myšlenkové systémy ke svým sousedům. Avšak i přes svou nakažlivost nové myšlenky samy o sobě nikoho nepřesvědčily, aby se přidal k impériu. To dokázala jedině válka, anebo strach z ní. Měkká moc využívala svého kouzla později – spojovala podmaněné dohromady a dávala impériu určitou míru jednoty.

A jako obvykle, zjevné výjimky z pravidla „nejdřív válka“ toto pravidlo potvrzovaly. Například malé městské státy starověkého Řecka měly mnoho důvodů k tomu, aby zapomněly na své rozmíšky a spojily se dohromady ve větší komunitu. V rámci jednoho města se Řekové dokázali sami zpacifikovat. V roce 500 př. n. l. již řečtí muži nebyli při plnění svých každodenních úkolů ozbrojeni, a někdy kolem roku 430 př. n. l. si jeden Athéňan z vyšších vrstev dokonce stěžoval, že už nemůže dát na ulici otrokům ránu pěstí (bylo to totiž nezákonné). Když řecká města neválčila, míra násilných úmrtí v nich musela být nejnižší v celém starověkém světě. Většina z nich však vstupovala do války zhruba každé dva roky ze tří. Podle Platona platilo, že „co nazývá většina lidí mírem, to [...] je toliko jméno, kdežto ve skutečnosti [...] [to] je [...] ustavičně nevyhlášená válka všech obcí proti všem“.[35]

Nebylo tedy divu, že desítky hašteřících se řeckých městských států se v roce 477 př. n. l. dohodly na tom, že přenechají většinu své suverenity Athénám. Tento postup si ale nevybraly z lásky k míru nebo z obdivu k Athénám. Děsily se totiž toho, že je perská říše, která se snažila v roce 48 př. n. l. Řecko dobýt, pohltí, pokud se budou bránit samy. A když ve 40. letech 5. století př. n. l. příliv Peršanů polevil, některá města si svou podřízenost Athénám rozmyslela a chtěla dále rozhodovat o svých věcech sama. Athéňané tedy museli použít síly, aby jim v tom zabránili.

Ve 2. a 3. století př. n. l. zachvátila Řecko nová vlna spojování městských států. Tentokrát se skupiny měst spojovaly do útvarů zvaných *koina* (doslova „komunity“, ale obvykle se tento výraz překládá jako „ligy městských států“), ustanovovaly zastupitelské vlády a společně řešily bezpečnostní i finanční záležitosti.

Avšak znovu byl hlavním motivem strach z válek, které by tyto městské státy samy nemusely vyhrát – původně proti mocným makedonským následovníkům Alexandra Velikého a později proti výbojným Římanům.

Nejzvláštnější příklady se týkají Ptolemaia VIII. (přezdívaného Fyskón – „břicháč“) a Attala III., králů Egypta, respektive Pergamonu. Ptolemaios byl v roce 163 př. n. l. svým bratrem (který se rovněž jmenoval Ptolemaios) zbaven majetku a vyhnán z Egypta. V roce 155 př. n. l. sepsal poslední vůli, v níž své nové království Kyréna přenechával římskému lidu, pokud zemře bez dědiců. Attalos však zašel ještě dál; v roce 133 př. n. l. skutečně zemřel bez dědiců, načež jeho poddaní ke svému údivu zjistili, že i oni byli odkázáni římské říši.

Nevíme, co si o Ptolemaiově poslední vůli mysleli Římané, neboť tento obézní monarcha žil ještě další čtyři desetiletí a poté, co svedl svou nevlastní dceru, zanechal po sobě poměrně dost dědiců. Víme však, že Římané byli stejně jako Pergamští překvapeni Attalovým odkazem. Soupeřící frakce v senátu, motivované především vlastními zájmy, se začaly horečně přít, jestli měl Attalos právo jim město odkázat, či nikoli.

Ptolemaios a Attalos to udělali ne proto, že by milovali Řím, ale proto, že se báli války.* Jelikož oběma chyběli dědicové, děsili se občanské války. Bratři Ptolemaiové proti sobě dokonce vytáhli do války ještě předtím, než Fyskón sepsal svou závěť. Attalova pozice byla ještě horší. Pretendent trůnu, který tvrdil, že je Attalův nevlastní bratr, rozpoutával povstání mezi chudými (a mohl by rozpoutat občanskou válku ještě před Attalovou smrtí) a čtyři sousední králové čekali v tichosti na to, až si budou moct Pergamon rozdělit. Není divu, že nekrvavé převzetí území Římany se oběma králům jevilo jako dobrá věc.

To byla odpověď antického světa na Rodneyho Kinga: Ne, nemůžeme spolu všichni dobře vycházet. Jedinou silou schopnou přesvědčit lidi, aby se vzdali práva na vzájemné zabíjení a ožebračování, bylo násilí – anebo strach, že násilí hrozí.

Abychom ale pochopili, proč tomu tak je, musíme obrátit svou pozornost ke zcela jiné části světa.

OBLUDA

Na mýtině v džungli na jakémsi ostrově v jižních mořích se chlapec jménem Simon hádá s mrtvou prasečí hlavou na klacku.

---

* Pokud je nám známo, Ptolemaios a Attalos milovali především své vlastní ženy. Předtím než svedl svou nevlastní dceru, si Ptolemaios vzal vlastní sestru (což znamenalo, že jeho nevlastní dcera byla zároveň jeho neteří). Attalův zájem o vlastní matku zase vnímali dokonce i protřelí Řekové jako něco zvráceného. (Další láskou Attalova života bylo pěstování jedovatých rostlin, k čemuž měl prý skutečně talent.)

„Jak vás jen mohlo napadnout, že obluda je něco, co se dá ulovit a zabít?“ ptá se hlava.

Simon neodpoví. Má jazyk oteklý žízní. V hlavě mu hučí. Jedna jeho pěst vyrazí vpřed.

Dole na pláži jeho kamarádi tančí a zpívají. Když tito školáci zjistili, že byli vysazeni na ostrově, všechno byla nejdřív jen zábava: plavali, troubili na ulity a spali pod hvězdami. Avšak téměř nepostřehnutelně se jejich malá společnost postupně rozpadala. Do jejich přátelství se vkrádal stín.

Tedy až do dnešního dne. Dnes skupina dospívajících lovců nabodla na kůl kvičící svini, když kojila své mladé. Chlapci výskali nadšením, potírali se navzájem krví a plánovali hostinu. Ale nejprve, jak si uvědomil jejich vůdce, bylo třeba něco udělat. Odsekl z mrtvoly hlavu s vyceněnými zuby a napíchl ji na naostřený klacek, který předtím použili k zabití prasete. „Tahle hlava patří obludě,“ zakřičel do lesa. „Je to dar.“

A s těmito slovy začali chlapci pobíhat a odtahovat maso směrem k pláži – všichni kromě Simona, který sám dřepěl v kropenatém, nereálném světle mýtiny.

„Ale tys to věděl, co?“ ptá se prasečí hlava. „Že jsem součástí tebe sama? Jen blíž, blíž, blíž! Že já jsem příčinou, proč se nic nedaří? Proč věci jsou takové, jaké jsou...“[36]

Simon to ví. Jeho tělo se pozvedne a ztuhne; má záchvat. Padá, dopředu, směrem k rozvírající se tlamě prasete. Krev mezi zuby tmavne, všude se to hemží bzučícími mouchami a uvnitř je temnota, temnota, která se šíří dál. Simon to ví: Obludu nelze zabít. Obluda jsme my.

Tak to píše William Golding ve svém nezapomenutelném románu *Pán much*. Několik desítek chlapců, kteří ztroskotají v Pacifiku, daleko od školy a pravidel, pozná temnou pravdu: Lidé mají nutkání zabíjet, naše duše jsou pevně spjaty s násilím. Ona obluda jsme my a jen tenká krusta civilizace ji drží pod kontrolou. Stačí sebemenší příležitost a obluda se utrhne ze řetězu. To, říká nám Golding, je důvod, proč není jiné cesty. Proč Calgacus a Agricola bojovali a nemluvili.

Anebo to tak není? Jiný ostrov v jižních mořích, možná ne zase tak vzdálený od Goldingova, nám podle všeho vypráví jiný příběh. Podobně jako romanopisec Golding i mladá ambiciózní antropoložka Margaret Meadová předpokládala, že v prostším prostředí, kde vane vlahý větřík a kde vějířovité listy palem líbají vlny, spatří pokřivené jádro lidských bytostí bez civilizačního nánosu. Avšak na rozdíl do Goldinga, který Tichomoří nikdy ve skutečnosti nenavštívil (ačkoli tam měl být ve dnech, kdy skončila druhá světová válka, poslán a velet tam vyloďovacímu plavidlu), Meadová v roce 1925 utekla z New Yorku na Samou.

„Když začíná svítat,“ napsala Meadová ve svém klasickém díle antropologie

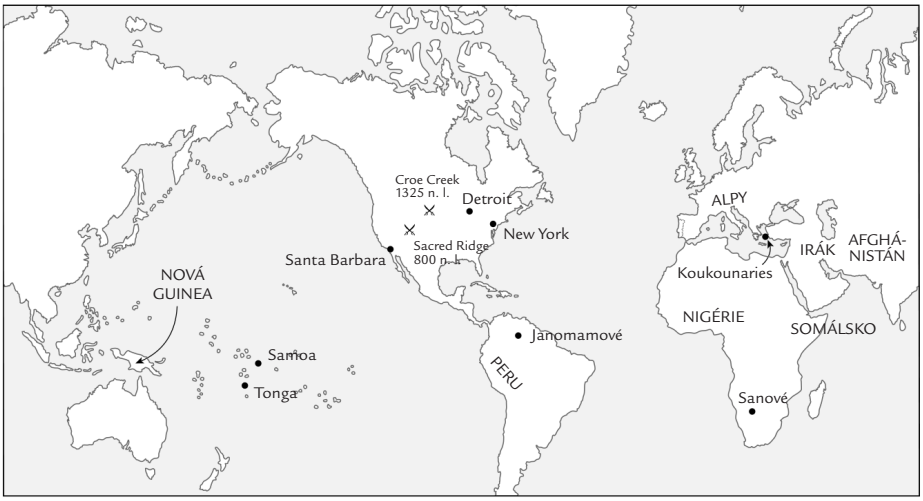

Mapa 2: Země oblud a vznešených divochů: místa mimo římskou říši, o nichž se hovoří v této kapitole.

Coming of Age in Samoa (Dospívání na Samoi), „milenci se kradou zpátky do svých domovů ze svých dostaveníček pod palmami nebo ze stínu kánoí vytažených na břeh, aby tak světlo zastihlo každého spáče na jeho určeném místě.“[37]

Prasečí hlavy nejsou na Samoi zdrojem hrůzy. „Když slunce stoupá vysoko nad moře, stíny se pod doškovými střechami prohlubují... Rodiny, které budou dnes vařit, jsou v pilné práci; taro, jamy a banány již byly přivezeny z vnitrozemí ostrova: děti cupitají sem a tam, přinášejí mořskou vodu anebo listy na nadívání prasete.“ Rodiny se večer scházejí, aby se v míru spokojeně zúčastnily hostiny. „Někdy spánek padne na vesnici až dlouho po půlnoci; pak je konečně slyšet jen tichý hukot moře na útesech a šepot milenců, neboť vesnice odpočívá až do úsvitu...“

„Samoa,“ uzavírá Meadová, „je místem, kde nikdo nehraje o moc velké sázky, kde nikdo neplatí vysokou cenu, nikdo netrpí za své přesvědčení ani neumírá v boji kvůli nějakému konkrétnímu cíli.“[38] Na Samoi obluda vůbec není blízko.

Golding i Meadová vnímali násilí jako nemoc, ale neshodli se na diagnóze. Podle Goldinga je násilí genetickým stavem, zděděným po našich předcích. Jedinou léčbou je civilizace, ale dokonce i civilizace dokáže pouze potlačit symptomy, nikoli vyléčit chorobu. Meadová došla k opačnému závěru. Pro ni oblast jižních moří svědčila o tom, že násilí je pouze nákazou a civilizace jejím zdrojem, ne lékem. Calgacus a Agricola bojovali před dvěma tisíci lety proto, že je k tomu jejich bojechtivé kultury přiměly, a lidé bojovali dál až do 20. století ze stejného důvodu.

V roce 1940, když Francie padla do rukou Hitlerovi, na Londýn pršely bomby a jámy se plnily zavražděnými polskými židy, Meadová našla novou metaforu. „Válka," tvrdila, „je jen umělý vynález." Určitě jde o „vynález známý většině lidských společností", připustila. „Když si ale zoufáme nad tím, proč se válka zdá být natolik zakořeněným zvykem většiny lidí, můžeme nacházet útěchu v tom, že špatný vynález bývá obvykle nahrazen lepším."[39]

Meadová nebyla jediným zastáncem tohoto názoru, ale rychle se stala jeho zastáncem nejvlivnějším. V roce 1969, kdy odešla do důchodu ze svého místa v Americkém přírodovědném muzeu, byla nejslavnější socioložkou světa a ke spokojenosti milionů čtenářů prokázala, že přirozeným stavem lidí je stav míru. Antropolog za antropologem, ovlivněni většinovou shodou v této věci, se vraceli z terénu a oznamovali, že jejich lidé (antropologové mají ve zvyku nazývat skupinu lidí, u nichž provádějí terénní výzkum, „svými lidmi") jsou také mírumilovní. Byla to doba písně „War", doba LSD a demonstrantů za mír, kteří slibovali levitaci Pentagonu; zbývalo jen čekat, zda Rousseau nakonec vyhraje svůj ostrý a staletí starý spor s Hobbesem.

To si každopádně myslel Napoleon Chagnon, když v roce 1964 vyměnil univerzitu v Ann Arbor v Michiganu za deštný prales na hranici Brazílie a Venezuely. Očekával, že Janomamové*, jejichž sňatkové vzorce plánoval zkoumat, dostojí tomu, co nazýval „obrazem ‚primitivního člověka', který jsem si vytvořil ve své mysli před zahájením terénní práce, což byl jakýsi ‚rousseauovský' náhled". Janomamové však měli jiné představy.

„Vzrušení z mého prvého setkání s Janomamy bylo téměř nesnesitelné, když jsem se přikrčený kolébal nízkým průchodem [v obranném obvodu] na mýtinu s vesnicí," napsal Chagnon. Zbrocený potem a s rukama a obličejem opuchlýma od hmyzích štípanců Chagnon

> zdvihl oči a zalapal po dechu, když uviděl tucet statných, nahých, zpocených a ošklivých mužů, kteří na nás hleděli podél dříků svých šípů připravených k výstřelu! [...] Z nosních dírek jim kapaly nebo visely praménky tmavě zeleného slizu – praménky tak dlouhé, že se jim lepily až na jejich prsní svaly anebo jim kanuly dolů z brady. Přijeli jsme do vesnice, zrovna když muži šňupali halucinogenní drogu... Mým dalším zjištěním bylo, že mi po nohou skáče asi deset zlostných, podvyživených psů, kteří mě obklíčili, jako kdybych měl být jejich další potravou. Já tam jen stál, držel zápisník a byl dojemně bezmocný. Pak mne zasáhl zápach z rozkládající se vegetace a špíny a málem se mi z toho udělalo špatně od žaludku.

---

* Jen málo věcí vyburcuje antropology víc než terminologie. Podle jedné studie zaměřené na spory ohledně Chagnonova díla je pojmem, který Chagnon použil pro tuto kolektivní skupinu, Janomamö. Ti, kdo upřednostňují označení Janomami nebo Janomamo obvykle zaujímají neutrálnější nebo antichagnonský postoj. Borofsky 2005, s. 4.

> Dorazili jsme krátce po vážném boji. Předešlého dne bylo sousední skupinou uneseno sedm žen a místní muži a jejich hosté jich právě toho rána po surovém boji holemi získaly pět zpátky... Nestydím se přiznat, že kdyby zde existovalo nějaké diplomatické východisko, okamžitě bych svůj terénní výzkum ukončil.[40]

Chagnon ale zůstal a během více než pětadvaceti návštěv v následujících třiceti letech zjistil, že země Janomamů není Samoou Margaret Meadové. Jak říká, byl svědkem „slušného počtu incidentů, které vyjadřovaly jednak individuální mstivost a jednak kolektivní agresivitu [...], od běžných incidentů, jako zbití manželky či bušení do hrudi, až po souboje* a organizované útoky [...] se záměrem přepadnout ze zálohy muže ze sousedních vesnic a pozabíjet je".[41]

Vyzbrojen statistickými údaji, které sahaly několik desetiletí do minulosti, Chagnon zjistil, že zhruba čtvrtina janomamských mužů zemřela násilnou smrtí a dva z pěti se za svého života podíleli na alespoň jedné vraždě. Ještě horší byl jeho závěr, že násilí se vlastně vyplácí. V průměru platilo, že muži, kteří někoho zabili, zplodili třikrát více dětí než muži, kteří nikoho nezabili. Na horním toku Orinoka tedy byla obluda při síle a kopala kolem sebe.

Na rozdíl od Hobbese a Rousseaua nebyl Chagnon nikdy vyhnán do exilu (naopak strávil většinu své kariéry vyučováním na univerzitě v Santa Barbaře, na jednom z nejpříjemnějších míst, o jaké profesor mohl usilovat). Jeho akademičtí nepřátelé se však samozřejmě snažili ze všech sil. První útoky se soustředily na způsob, jakým Chagnon shromáždil svá data. Chagnon byl totiž na rozdíl od většiny antropologů otevřenější, pokud šlo o potíže při realizaci terénního výzkumu. Jakmile přijel do vesnice Bisaasi-teri, narazil, jak sám přiznal, na problém: Zjistil, že většina Janomamů považovala vyslovení jména jiného člověka za vysoce neuctivé (natolik neuctivé, aby to ospravedlňovalo násilí), což plánované studium rodokmenů značně zkomplikovalo. Chagnona to nezastrašilo a pokračoval v dotírání na Janomamy. Domorodci, uražení jeho nezdvořilostí, mu to vraceli tím, že si jména vymýšleli – čím hloupější, tím lepší. A ten pošetilý cizinec si k jejich pobavení všechna ta jména zapisoval.

Uplynulo pět měsíců, než se Chagnon dověděl pravdu. Stalo se to tak, že na návštěvě jiné vesnice utrousil jméno, které se dověděl v Bisaasi-teri. „Následovalo ohromené ticho," říká a „pak se celá vesnice rozeřvala nekontrolovaným smíchem, lapala po dechu a kvílela. Zdálo se totiž, že se domnívám, že náčelník Bisaasi-teri se jmenuje ‚dlouhý pták' a jeho bratr ‚orlí hovno'. Náčelník měl mít syna zvaného ‚prdel' a dceru jménem ‚pšouk'."[42]

---

* „Bušení do hrudi" probíhá tak, že si dva rozzlobení muži střídavě zasazují rány do levého prsa, a to tak dlouho, dokud bolest nezačne být pro jednoho z nich nesnesitelná. V „souboji" se pak dva ještě rozzlobenější muži tlučou po hlavě dřevěnými kůly (někdy i naostřenými), dokud se jeden z nich nezhroutí.

Vždycky je dobrý nápad mít při provádění výzkumu plán B a nyní, když byla jeho strategie v troskách, Chagnon ten svůj aplikoval. Janomamové možné odmítali uvádět jména příslušníků svého rodu, ale ochotně ze sebe sypali jména osobních nepřátel. Chagnon zjistil, že se pomocí drobného úplatku či mírného vydírání dokáže dostat k informacím, které potřeboval.

Plán B fungoval, ale byl sotva povznášejícím příkladem toho, jak komunikovat s jinými kulturami. V roce 2002 dokonce výkonný výbor Americké antropologické asociace formálně schválil zprávu, v níž odsoudil Chagnona za metody jeho terénního výzkumu (poprvé ve své historii), nicméně po referendu v roce 2005 toto své rozhodnutí odvolal (taktéž poprvé). Emoce byly vyhrocené. Pokud Chagnon mohl se „svými" lidmi zacházet takto nečestně, ptali se někteří antropologové, měli by ostatní badatelé vůbec přijímat něco z toho, co tvrdil? Někteří lidé, kteří v zemi Janomamů pracovali, mu prostě odmítali uvěřit a trvali na tom, že Janomamové násilní vůbec nejsou. Tvrdili, že Chagnon zfalšoval data, aby si získal pozornost.

Ani další vývoj situace nepřinesl obrat k lepšímu. Někteří kritikové obvinili Chagnona z toho, že se zapojil do brazilského spiknutí s cílem rozdělit Janomamy do maličkých rezervací, aby tak těžaři zlata mohli snáze zastrašovat domorodé kmeny a využívat ložiska. V roce 2012 venezuelští aktivisté obvinili horníky z toho, že zavraždili osmdesát Janomamů, ale vládní inspektoři žádná těla nenašli. Jeden Chagnonův kritik dokonce prohlašoval, že Chagnon pomáhal šířit epidemii spalniček, která zabila stovky Janomamů.

Šlo o nechutnou epizodu v dějinách vědy. Ale jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Když útoky na Chagnona a jeho vizi v duchu *Pána much* zesílily, začalo se s Margaret Meadovou a jejími myšlenkami vyjádřenými v *Dospívání na Samoi* zacházet stejně. V roce 1983 vydal Derek Freeman, antropolog z Nového Zélandu, který od roku 1940 pracoval na Samoi, knihu, v níž obviňoval Meadovou z toho, že toto místo vůbec nepochopila.

Z nepublikovaných dokumentů Meadové Freeman zjistil, že rozhodně není pravda, že by Meadová „mluvila jejich jazykem, jedla jejich jídlo, seděla bosá a s překříženýma nohama na oblázkové podlaze,"[43] jak to popisovala. Ve skutečnosti pochytila jen nanejvýš sporé základy místního jazyka, pobyla na Samoi jen pár měsíců a uvedla lidi v omyl, pokud šlo o její povolání. Bydlela v bungalovu s americkým lékárníkem a jeho rodinou a večeřela s admirálem americké tichomořské flotily. V důsledku tohoto koloniálního životního stylu, uzavřel Freeman, si Meadová nevšimla toho, co je zřejmé z policejních záznamů z 20. let 20. století: že ostrov má vyšší míru násilných úmrtí než Spojené státy (a v době Al Caponově nešlo o hodnotu nijak malou).

Ještě horší bylo, že Fa'apua'a Fa'amu (tehdy již prababička, ale v roce 1926 jedna z hlavních informátorek Margaret Meadové) přiznala, že jí a její přítelkyni Fofoe

připadala Meadová stejně komická jako Chagnon Janomamům, ale s jedním velkým rozdílem: Meadové nikdy nedošlo, že si z ní lidé utahují. V rozpacích z její posedlosti sexem „si prostě vymýšleli".[44] *Dospívání na Samoi* se tedy opírá o za vlasy přitažené historiky teenagerů o jejich sexuálních kouscích.

V 90. letech 20. století, když vzájemné obviňování houstlo a rychle ho přibývalo, mohl člověk jednoduše dospět k závěru, že antropologie neudělala od dob Hobbese a Rousseaua žádný pokrok. Situace se natolik zhoršila, že někteří antropologové dokonce začali oslavovat zjevnou neschopnost svého oboru přinést výsledky. Terénní výzkum, prohlašovala nová generace badatelů, vlastně vůbec není metodou sběru dat; je to spíš jakýsi umělecký výkon, splétání kreativních fikcí. Ti, kteří se snaží dospět k „faktům", nechápou smysl.

Naštěstí byla tato tvrzení jednoznačně chybná. Tiše, často nepozorovaně, uprostřed veškerého tohoto házení bláta a pomlouvání, trávily stovky antropologů celá desetiletí soustavnou tvrdou prací a pomalu vytvářeli impozantní databáze ke studiu násilí v malých komunitách. Když se daly dohromady studie vytvořené na různých místech, od Afriky k Antarktidě, vynesla tato trpělivá práce klíčové zjištění, že míra násilných úmrtí ve společnostech malých rozměrů obvykle bývá šokujícím způsobem vysoká.

Ve 20. století vedl industrializovaný svět dvě světové války a spáchal četné genocidy. Díky všem databázím sestaveným od doby Richardsonovy *Statistiky smrtících hádek* (zmiňované v úvodu) můžeme nyní se značnou jistotou říci, že z 10 miliard lidí, kteří v těchto stovkách let žili, přišlo o život nějakých 100–200 milionů násilným způsobem, to znamená, že se stali obětmi válek, konfliktů a vražd. Šlo tedy zhruba o 1–2 % ze všech lidí. Ve společnostech malých rozměrů, jež měli antropologové a archeologové možnost zkoumat, se však podíl lidí, kteří umírají násilným způsobem, v průměru pohybuje mezi 10 a 20 %, což je *desetkrát víc.*

To neznamená, že se Janomamové a Samoané podobali stereotypním představám o divoších typickým pro 19. století, tedy nebyli lidmi, kteří od svítání do soumraku jen zabíjejí a mrzačí. Antropologové zjistili, že i ty nejdivočejší kultury mají propracovaný systém příbuzenských vztahů, výměny darů a hostin, jejž používají k hledání mírových řešení většiny konfliktů. Neoddiskutovatelným faktem však zůstává, že krev se v jejich sporech objevuje děsivě často. V roce 2008 byl biolog a geograf Jared Diamond, který cestoval po výše položených oblastech Nové Guiney a zde prováděl terénní výzkum, překvapen, když slyšel svého řidiče – „šťastného, nadšeného a společenského člověka!"[45] – nenuceně vyprávět o své účasti na tříletém cyklu zabíjení, který si vyžádal celkem třicet životů. (Ještě překvapenější pak Diamond byl, když se s ním řidič kvůli tomuto příběhu soudil o 10 milionů dolarů. Žaloba byla ale nakonec zamítnuta.)

Důvod, proč antropologům trvalo tak dlouho, než si povšimli, že „jejich" lidé se pravidelně chovají jako komparzisté z *Pána much*, byl prostý: antropologové

jen zřídkakdy strávili dostatečně dlouhý čas pozorováním. Vezměte si příklad Elizabeth Marshall Thomasové (dnes známé díky své knize *Soukromý život psů*). Ta strávila druhou polovinu svého dospívání se svými rodiči-antropology mezi Sany – lovci a sběrači, kteří obývají poušť Kalahari.* Napsala citlivé vyprávění o životě Sanů, jež nazvala *Harmless People* (Neškodní lidé) – i když v 50. letech 20. století se Sanové navzájem zabíjeli rychleji, než to dělali obyvatelé centra Detroitu při vrcholící epidemii užívání cracku.

Thomasová zvolila titul *Neškodní lidé* ne proto, že by si ničeho nevšímala, ale proto, že čísla pracovala proti ní. Kdyby míra násilných úmrtí v konkrétní společnosti lovců a sběračů činila 10 %, znamenalo by to, že na skupinu deseti lidí připadá zhruba jedna vražda za čtvrt století. Jen málo antropologů má peníze – anebo sílu – strávit v terénu pětadvacet měsíců, natož pětadvacet let. Je třeba opakovaných návštěv a ideálně zapojení více komunit (jako u Chagnonových studií Janomamů), aby se zjistilo, jak velké množství lidí končí život násilným způsobem.

Důkazy o vysoké míře násilí hovoří jasnou řečí, ale dostat z nich nějaký smysl je složitější. Pokud je válka nákazou šířenou civilizací, jak říká teze publikace *Dospívání na Samoi*, potom by mohlo platit, že vysoká míra násilí mezi Sany je chorobou, kterou sem zavlekli obyvatelé Západu. Tato myšlenka inspirovala v roce 1980 vznik klasické komedie *Bohové musí být šílení*, ale někteří z Chagnonových kritiků ji používali jako demagogický argument. Chagnona vinili z toho, že osobně nakazil Janomamy válkou (stejně jako spalničkami) tím, že s nimi vyměňoval ocelové sekery za informace.

Řešením této otázky, které se samo nabízí, je ohlédnout se zpátky v čase a zjistit, zdali války byly ve společnostech malých rozměrů běžné ještě před tím, než se tyto společnosti dostaly do kontaktu se složitějšími společnostmi (názor *Pána much*), anebo zda války začaly teprve po tomto kontaktu (názor *Dospívání na Samoi*). Když to ale uděláme, narazíme na problém typu „co bylo dřív – vejce, nebo slepice“: většina společností malých rozměrů nemá žádné písemné prameny až do chvíle, kdy se dostávají do kontaktu se společnostmi složitějšími.

Typickým příkladem je Samoa, oblíbené místo Margaret Meadové. Autorem nejstarších dochovaných zpráv o ostrově je John Williams, britský misionář. A téměř první věc, kterou uviděl, když tam v roce 1830 přijel, byla vesnice A'ana v plamenech. „Katastrofální válka,“ napsal Wiliams, „pokračovala s nezmenšenou zuřivostí skoro devět měsíců, během nichž mnoho našich lidí padalo za oběť, takže každý den byli přinášeni mrtví a ranění.“[46] Tak vznikala pustina: „Skoro

* I zde může terminologie urážet. Konference uživatelů jazyka san se v roce 1996 shodla na užívání kolektivního označení „Sanové“, namísto staršího termínu „Křováci“, avšak někteří považují označení „San“ za hanlivé, protože to v jazyce nama znamená „outsider“.

všechny okrsky na AAně [Williamsův pravopis] jsou vylidněné, a když plujete podél tohoto krásného pobřeží, nevidíte po deset či dvanáct mil žádné osídlení."[47]

Kdyby snad případ A'any nepřesvědčil Williamse o drsné nátuře Samoanů, jejich náčelníci mu ukazovali hlavy nepřátel zabitých jejich předky a zaplavovaly ho příběhy o válkách a masakrech minulosti. Jedna vesnice dávala za každou bitvu, kterou bojovala, do košíku kámen: Williams jich napočítal 197.

Je tu ale jedna obtíž. Williams byl první Evropan, který psal o Samoi, ale ne první Evropan, který tam přijel. Nizozemský mořeplavec Jakob Roggeveen tam dorazil už v roce 1722 a další následovali během příštích sta let. Podle toho, co víme, se všechny hlavy, kameny i příběhy nahromadily od roku 1722 a byly výsledkem nákazy civilizací.

Archeologie však ukazuje něco jiného. Vnitrozemí Samoy je přeplněné prehistorickými hradišti. Některá byla určitě postavena po roce 1722, ale uhlíkové datování ukazuje, že stáří jiných se pohybuje mezi šesti sty a tisícem let. Samoané stavěli opevněná hradiště a pravděpodobně vedli války již dlouho předtím, než se objevili Evropané. Samojské tradice popisují velké války proti útočníkům z Tongy, zřejmě v době před osmi sty lety, což poskytovalo pravděpodobný kontext pro budování hradišť. Dřevěné hole a válečné kánoe, které se používaly ještě v době, kdy tam přijeli Evropané, byly odvozeny od tongských prototypů tohoto období, z čehož vyplývá nepřerušená tradice užívání smrtící síly.

Dokonce ani na Samoi tedy teorie *Dospívání* podle všeho moc dobře nefungovala. Vždy ale existují různé způsoby, jak archeologické nálezy interpretovat. Archeologie je mladým oborem a ještě v 50. letech 20. století existovalo jen málo vysokoškolských studijních programů pro výuku budoucích profesionálů. Lidé, kteří v minulosti prováděli terénní výzkum, se k archeologii obvykle dostávali z jiných oblastí a pozoruhodné procento z nich představovali bývalí vojáci. Mnozí z nich, možná nikoli překvapivě, většinou viděli válku a zkázu téměř všude, kde kopali. Ale v 60. a 70. letech 20. stolení ovládla tento obor nová generace mužů a žen, kteří vystudovali antropologii a archeologii a často byli ovlivněni náhledem na prehistorii v duchu *Dospívání na Samoi.* Ti – a opět nikoli překvapivě – většinou neviděli válku a zkázu skoro nikde.

Pro člověka středního věku může být bolestné ohlížet se zpátky za pošetilostmi svého mládí. Jako vysokoškolský student jsem v 80. letech 20. století (v době, kdy byly teorie v duchu *Dospívání na Samoi* na výsluní slávy) během několika letních období prováděl archeologický výzkum v místě zvaném Koukounaries, neobyčejném pravěkém řeckém nalezišti na pohádkově krásném ostrově Paros. Při první návštěvě naleziště nám vedoucí výzkumu vysvětlil, že místo bylo zničeno po zuřivém útoku kolem roku 1125 př. n. l. Jeho opevnění bylo strženo a domy vypáleny. Obránci vršili u hradeb hromady kamenů do praků, a v úzkých uličkách na akropoli byly dokonce vykopány kostry několika oslů, kteří

zřejmě při závěrečné katastrofě nestačili uniknout. Avšak já (a spěchám dodat, že i mí kolegové z řad studentů) jsem kategoricky odmítal uvěřit tomu, že by něco z toho mohlo být dokladem války. A jakmile jsme s kolegy válku vyloučili, musela být pravdivá zbývající vysvětlení, ať už byla jakkoli nepravděpodobná.

Kvůli tomuto způsobu uvažování trvalo tolik archeologů na tom, že západoevropská hradiště doby předřímské byla ceremoniálními centry, symboly statusu a v zásadě čímkoli jiným než vojenskými základnami. Ale podobně jako antropologové si i archeologové začali v 90. letech 20. století uvědomovat, že tyto důkazy už nejde vmáčknout do vzorce *Dospívání na Samoi*.

Svou úlohu sehrály při tomto posunu nové vědecké metody. Když turisté nalezli v roce 1991 v italských Alpách takzvaného ledového muže Ötziho – zmrzlou mumifikovanou mrtvolu datovanou do doby kolem roku 3300 př. n. l., archeologové původně předpokládali, že dotyčný zemřel při sněhové bouři. V roce 2001 skenovací technika objevila v jeho levé podpažní jamce hrot šípu, ale ještě tehdy někteří archeologové přicházeli s hypotézami o složitém pohřbu, který zahrnoval odnesení mrtvého těla vysoko do hor. Ale v roce 2008 nové imunohistochemické metody ukázaly, že ledový muž byl minimálně dvakrát napaden. První útok mu přivodil hlubokou ránu na pravé ruce; při druhém útoku, o několik dní později, byl udeřen tupým předmětem a zasažen šípem, který mu těžce poškodil tepnu. V roce 2012 nanoskenování pomocí mikroskopie atomárních sil zaznamenalo nedotčené červené krvinky, což prokazovalo, že muž vykrvácel během několika hodin po zasažení šípem.

Nic z toho bychom nevěděli, kdyby ledový muž Ötzi nebyl tak skvěle zachovaný. Systematické studium velkých vzorků koster může přinést obdobně kruté výsledky. Například někdy kolem roku 1325 bylo v Crow Creek v Jižní Dakotě pobito minimálně 486 lidí a jejich těla byla naházena do příkopu. Více než 90 % mrtvých – a možná všichni – bylo skalpováno. Oči jim byly vyloupány, jazyky vytrhány, zuby rozdrceny a hrdla podřezána. Někteří byli sťati. U několika nešlo o první skalpování nebo postřelení: jejich kosti nesly výmluvné známky starších, částečně zahojených zranění.

Terénní výzkum začal v Crow Creek v roce 1978 a od té doby přicházejí důkazy o masakrech severoamerických indiánů rychle za sebou a v hojném počtu. Nejnovější příklad (v době, kdy píšu tuhle knihu) pochází ze Sacred Ridge v Coloradu, kdy byla kolem roku 800 n. l. vypálena vesnice a minimálně pětatřicet mužů, žen a dětí bylo mučeno a zabito. Jejich nepřátelé používali tupé zbraně – hole anebo možná jen kameny – k rozdrcení jejich chodidel a hlav na kaši. Zabijáci všechny skalpovali, odřezali jim uši a některé mrtvoly rozsekali na desítky kusů. Podobně jako Římané, které popisuje Polybios o tisíc let dříve, pozabíjeli i psy z vesnice.

Ve skutečnosti by Římany mnoho z věcí, které se týkají Crow Creeku, Sacred Ridge či Samoy nepřekvapilo. Cicero a Tacitus, podobně jako Hobbes a Golding, věděli naprosto přesně, že obluda je blízko a že jen ještě děsivější obluda – leviatan – ji dokáže udržet na uzdě.

JAK SE DOSTAT DO ŘÍMA

Ve své knize *Politický řád a úpadek* politolog Francis Fukuyama klade zásadní otázku: Jak se dostaneme do Dánska, respektive jak se jím staneme?

Fukuyama se neptá proto, že by nevěděl, jak si koupit letenku, ale protože pro sociology začalo Dánsko fungovat jako zástupný výraz pro (řečeno Fukuyamovými slovy) „imaginární společnost – prosperující, demokratickou, bezpečnou, dobře řízenou a s nízkou úrovní korupce. [...] Mezinárodní společenství by rádo přeměnilo Afghánistán, Somálsko, Libyi a Haiti na idealizovaná místa podobná ‚Dánsku'."[48]

Kdyby existovali politologové před dvěma tisíci lety, ptali by se místo toho, jak se dostat do Říma. Římská říše nebyla příliš demokratická, ale byla, na tehdejší poměry, mírumilovná, stabilní, prosperující a všeobjímající (korupce se posuzuje o trochu hůř). Alternativou cesty do Říma bylo žít ve společnostech, které se podobaly dnešnímu Somálsku, Haiti, Nigerii, Iráku či Afghánistánu – ale byly nebezpečnější.

V této kapitole jsem prohlásil, že vysvětlení toho, jak se Římané dostali do Říma, je do značné míry paradoxem. Na jednu stranu byl leviatan tím, co potlačovalo násilí, a potlačování násilí bylo zase tím, co znamenalo být „římský" (nebo dnes „dánský"). Na druhou stranu to bylo násilí, co v prvé řadě umožnilo existenci leviatana. Válka se tedy, celkem vzato, zdá být k něčemu dobrá. A přesto... Ne všechny cesty vedou do Říma. Ve Středomoří se válka ukázala být cestou k míru a blahobytu, ale na mnoha jiných místech nikoli. Archeologové odhalili důkazy ustavičných bojů na pobřeží Baltu, v pouštích Austrálie a v pralesech střední Afriky, avšak žádný z těchto regionů nevybudoval svou vlastní římskou říši.

Proč ne? Proč se obluda všude neproměnila ve stacionárního banditu? Válka, zdálo by se, je k něčemu dobrá jen *někdy*. Potřebujeme tedy zjistit, v čem onen rozdíl spočívá.

KAPITOLA DRUHÁ

JAK UVĚZNIT OBLUDU: PRODUKTIVNÍ ZPŮSOB VÁLKY

ZÁPADNÍ ZPŮSOB VÁLKY NIKOLI

„Řekové pro to měli slovo," říká jedno rčení.[1] A jedno ze slov, které nám Řekové dali, zní „chaos". V řecké mytologii byl chaos neuspořádanou prázdnotou, jež existovala předtím, než bohové stvořili kosmos. V řeckém válečnictví šlo o tu scénu, která jednoho srpnového rána roku 479 př. n. l. přivítala perského vojevůdce Mardonia, když slunce vystoupalo nad městečko Plataje. Celý týden obsazovala vrchy nad Mardoniovým táborem hustá masa řeckých pěšáků ve zbroji. Během předešlé noci se vojáci začali stahovat, avšak udělali z toho velkolepý chaos. Někteří odmítali odejít a trvali na tom, že ústup by byl zbabělý. Jiní se sice řídili rozkazy, ale vydali se zase špatným směrem. A někteří se ztratili úplně.

To byla Mardoniova chvíle. Vedl se svými nejlepšími muži útok přímo na spartský kontingent, který byl od ostatních Řeků odříznut příkrým hřebenem. Během několika chvil i zbytek perského vojska rozpustil svou formaci, vyrazil rychle vpřed a vyrazil na Sparťany, nad nimiž měli Peršané značnou početní převahu. O tom, co se stalo dál, vypráví řecký historik Herodotos: „Co do odvahy a síly nebyli Peršané horší, neměli však pancíře a k tomu byli nezkušení a nevyrovnali se protivníkům chytrostí. Vyráželi kupředu po jednom i po deseti a ve větších či menších hloučcích se dostávali mezi Sparťany a tak hynuli. Tam, kde byl sám Mardonius, který bojoval na bílém koni a měl kolem sebe tisíc vybraných nejlepších Peršanů, tam své protivníky tiskli Peršané nejvíce. Dokud byl Mardonius naživu, Peršané se drželi v obraně a pobili mnoho Lakedaimonských. Jakmile však Mardonius zahynul a padli ti, kdo byli okolo něho (byl to nejlepší oddíl), tu i ostatní se obrátili a před Lakedaimonskými ustoupili."[2] Drsnou pravdou bylo, uzavřel Herodotos, že „Peršané [...] měli mnoho mužů, ale jen málo vojáků".[3]

Právě toto je podle vojenského historika Victora Davise Hansona klíč k rozdílu mezi bojovými styly, který se v následné historii vytvořil. „V uplynulých 2 500 letech," tvrdí Hanson, „existovala zvláštní praxe západního válečnictví,

společný základ a soustavný způsob boje, jež učinily z Evropanů nejvražednější vojáky v dějinách civilizace.“[4]

Hanson nazývá tuto zvláštní praxi západním způsobem vedení války. Vynalezli ho podle něj Řekové, kteří mezi lety 700 a 500 př. n. l. začali řešit své rozmíšky čelními výpady falang kopiníků ve zbroji. „Právě tato západní touha po jednom velkolepém střetu pěchoty,“ soudí Hanson, „po brutálním zabíjení naostřenými zbraněmi na bojišti, kde mezi sebou soupeří svobodní muži, mátla a děsila více než 2 500 let jejich protivníky mimo západní svět.“[5]

Zesnulý John Keegan, doyen vojenských historiků 20. století, tuto teorii rozvinul. Od Herodotovy doby tu podle Keegana existovala „dělicí čára mezi [západní] bitevní tradicí a nepřímým, úhybným a rezervovaným bojovým stylem stepi a Blízkého a Středního východu: na východ od stepi a jihovýchodně od Černého moře si válečníci i nadále udržovali od svých nepřátel odstup; na západ od stepi a na jihozápad od Černého moře se válečníci naučili nedbat na opatrnost a přibližovat se na délku paže.“[6] Mardonius se nacházel na špatné straně této dělicí čáry.

Na konci předcházející kapitoly jsem se ptal, jak je možné, že se Římané (tak říkajíc) dostali do Říma, zatímco mnoho jiných národů starověku nikoli. Pokud se Hanson a Keegan nemýlí, patrně zde máme odpověď. Budeme-li vycházet z jejich argumentů, mohli bychom prohlásit, že Římané se dostali do Říma proto, že zdědili od Řeků západní způsob boje. A tato přímá, krvavá forma boje byla jako jediná schopna vytvořit leviatana. Učinit můžeme i další závěr: když říkám, že válka byla a je k něčemu dobrá, myslím tím ve skutečnosti západní způsob vedení války.

Zjistit, je-li to pravda, můžeme jedině tak, že rozšíříme naši perspektivu. Potřebujeme vědět, jestli způsob, jakým Řekové bojovali u Platají, byl opravdu specificky západní a dále zda byl rozvoj velkých, bezpečných a prosperujících společností rovněž zvláštností Západu.

V této kapitole se pokusím ukázat dvě věci. Zaprvé, že odpověď na tyto dvě otázky zní ne, a za druhé, že právě proto je tahle otázka zajímavá. Když rozšíříme své pátrání ze Středomoří na zbytek světa, začne vyplouvat na povrch skutečné vysvětlení toho, jak se Římané dostali do Říma, a s tím i klíč k pochopení, proč je válka k něčemu dobrá.

VĚK IMPÉRIÍ

Chci začít druhou otázkou: Byly velké, bezpečné a prosperující společnosti zvláštností Západu?

Odpověď zní ne. Můžeme to zjistit pouhým pohledem na mapu (mapa 3). Během dvou či tří staletí po bitvě u Platají začala ve Starém světě od Středomoří po

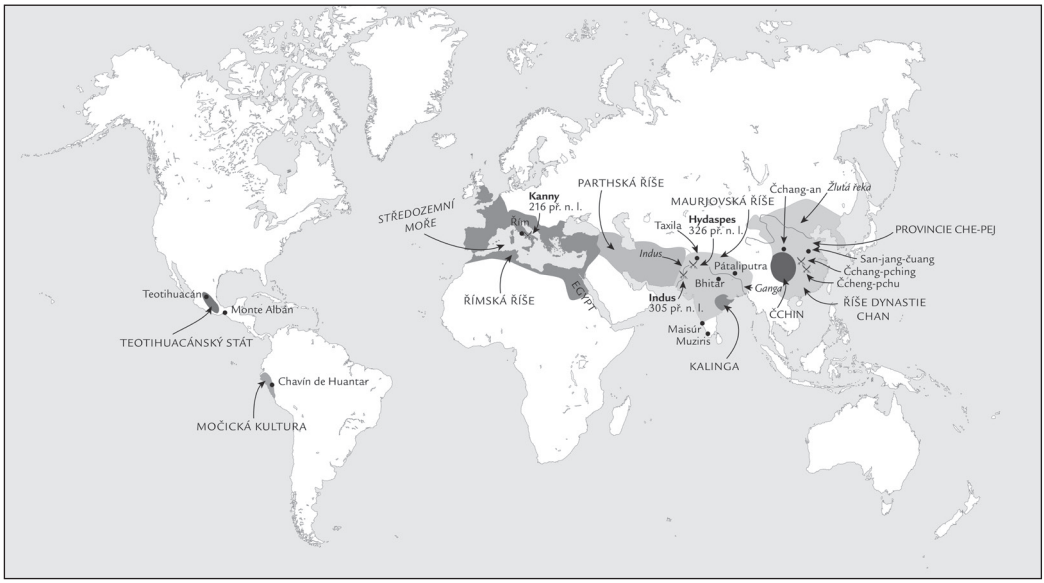

Mapa 3: Starověké říše: maurjovská říše kolem roku 250 př. n. l.; římská, parthská a říše dynastie Chan kolem roku 100 n. l.; močická kultura kolem roku 200 n. l. a Teotihuacán kolem roku 300 n. l.

Čínu vznikat skupina velmi podobných říší. Všechny byly velké, mírumilovné, stabilní a prosperující. Na druhé straně oceánů vládly částem Střední Ameriky a And sice menší, ale stále ještě impozantní státy.

V době svého největšího rozmachu měla každá ze tří největších říší – římská na Západě, říše dynastie Chan v dnešní Číně a maurjovská říše na území novodobé Indie a Pákistánu – asi 4–5 milionů kilometrů čtverečních, vládla 30–60 milionům lidí a překovala své meče (nebo jejich většinu) na pluhy. V každé z říší míra násilných úmrtí prudce poklesla, lidé své pluhy dobře užívali, a bohatli tak ve zlatém věku relativního míru a hojnosti.

O říši dynastie Chan a o říši maurjovské toho víme méně než o Římu, a o státech v Novém světě toho víme ještě méně. Na americkém kontinentu je nedostatek pramenů tak akutní, že se odborníci nedokážou shodnout ani na tom, kde se objevili první leviatanové. Někteří archeologové považují za průkopnické olméckou kulturu v Mexiku (asi 1200 př. n. l.) a kulturu Chavín de Huántar v Peru (asi 1 000 př. n. l.). Většinový názor však zní, že první fungující vlády se v Americe objevily až o tisíc let později, ve věku močické kultury v Peru a městských států Monte Albán a Teotihuacán v Mexiku. Tyto první vlády vnutily svou vůli tisícům čtverečních kilometrů území a několika milionům obyvatel. Budovaly monumentální stavby, dozíraly na propracované obchodní sítě, určovaly růst životní úrovně, ale neznaly písmo.

To je pro historiky špatná zpráva. I když se archeologie dostane na nejvyšší možnou úroveň, pořád naráží na hranice, co nám o leviatanovi může říct. Z lidských obětí vykopaných v Teotihuacánu může vyplývat, že šlo o násilnější společnost než starověké říše Starého světa. Jelikož se ale i Římané shromažďovali, aby sledovali, jak se gladiátoři rozsekávají na kusy (archeology byla objevena spousta jejich rozsekaných těl), možná tomu tak není. Šedesát těl pohřbených v královské hrobce andského království Vari z doby kolem roku 800 n. l. – dlouho poté, co říše Starého světa takovýchto praktik zanechaly – může rovněž ukazovat na vyšší míru násilí v Novém světě v porovnání se světem Starým. Když se ale na tuto věc zaměříme, zjistíme, že důkazy nejsou dostačující, aby umožnily systematické srovnávání. Potřebujeme zkrátka nějakého mezoamerického Tacita, který by nám vyprávěl, co přesně se dělo.

Avšak i ze skutečnosti, že žádného takového nemáme a zcela jistě mít nebudeme, se dá mnoho vyčíst. Je zřejmě všeobecným pravidlem, že čím silnější leviatan je, tím více stop zanechává historikům a archeologům. Velké vlády totiž potřebovaly hodně věcí vybudovat a ještě více jich potřebovaly zapsat. Nepřítomnost písma pravděpodobně znamená, že leviatani Nového světa nevládli na takové úrovni, aby pro ně bylo písmo nepostradatelné. To pravděpodobně rovněž znamená, že se tyto státní útvary nikdy nepřiblížily Dánsku tolik jako Římané.

Parthská říše, jejíž centrum se nacházelo v místech dnešního Íránu a Iráku, zřejmě svou úrovní vývoje spadá kamsi mezi Řím a Nový svět. Parthové zdědili literární tradice jihozápadní Asie, které sahají tisíce let do minulosti. Určitě měli gramotné vládce a úředníky, nicméně dochovalo se jen velmi málo jejich textů. Částečně to lze vysvětlit technickými okolnostmi. Úředníci přecházeli od psaní na destičkách z pálené hlíny, které přetrvají navždy, k pergamenu a papyru, jež věčně nevydrží. Archeologické terénní výzkumy se navíc nesmírně zpomalily za vlády Saddáma Husajna v Iráku a ajatolláhů v Íránu. To ale není celé vysvětlení tohoto problému. Parthie měla poměrně slabou vládu. Římští autoři byli překvapeni anarchií parthských aristokratů (Norbert Elias by nesouhlasil), kteří někdy svévolně vládli minikrálovstvím, pravidelně mezi sebou válčili a svého krále prostě ignorovali.

Čína a Indie – to je naopak jiná kapitola. Na člověka mohou těžko nezapůsobit paralely mezi římskou říší a říší dynastie Chan (206 př. n. l. – 220 n. l.). Po eskalující spirále válek, které vyplňovaly 4. a 3. století př. n. l, vytvořila dynastie Chan jakýsi Pax Sinica, jenž měl být konkurentem pro Pax Romana, a vynutila si mír ve všech koutech země. Válečnické pohřby, běžné ještě ve 3. století, ve 2. století v podstatě vymizely. Poutníci se začali pohybovat neozbrojení a města nechávala své hradby z dusané hlíny chátrat. Válku nahradil zákon.

Stejně jako v Římě i zde vláda bojovala proti banditům a pirátům a úředníci byli nuceni zodpovídat se ze svých excesů. Dobrým příkladem je guvernér Jin

Šang z 1. století př. n. l. Jeho kariéra vyvrcholila oslnivou slávou poté, co vymýtil násilnické gangy v hlavním městě Čchang-an. Předtím ho ale propustili z jeho předešlého místa v provincii Che-pej, protože přespříliš užíval násilí k tomu, aby zajistil bezpečnost cest.

A znovu podobně jako Řím nebyla Čína dynastie Chan žádným rájem a zůstávala mnohem násilnější než jakýkoli stabilní moderní stát. Úředníci si ustavičně stěžovali, že lidé berou věci do svých rukou, a dokonce si najímají bandy hrdlořezů, aby zabíjely jejich rivaly. Máslo na hlavě měli ale také úředníci. V tomto ohledu není rovněž na místě nezmínit některá fakta: Jeden soubor oficiálních rad pro soudce vyšetřující vraždu začíná tím, že požaduje vícero svědků, křížový výslech a hmatatelné důkazy. Končí však tím, že nenuceně dodává: „Když jste s tlakem vyslýchali až k hranicím případu [...] zbijte pruty ty, u nichž postavení dovoluje, aby byli zbiti."[7]

Ve srovnání s předchozími obdobími však měla dynastie Chan dobře nakročeno k Dánsku. Jeden ze zákoníků doby před vznikem této říše trestal i bezvýznamné násilné činy uřezáváním nosů, uší, nohou a rukou; u vážnějších skutků se pachatelům vrtaly díry do lebky, odstraňoval různě vysoký počet žeber a utínaly hlavy. Pachatelé byli také pohřbíváni zaživa nebo v pase přesekávání vejpůl. A nebyla to jen slova, která by měla lidi vyděsit. Záznamy o soudních rozhodnutích, nacházené v hrobkách soudců, ukazují, že se takovéto tresty skutečně vykonávaly.

Několikrát jsem již komentoval argument, který Elias vyslovuje ve své klasické knize *O procesu civilizace*, tedy, že klíčem k míru je dosáhnout toho, aby se bohatí zklidnili. A v tomto ohledu Pax Sinica možná překonává i Pax Romana. U každé říše platilo, že když zajistila mír ve svých vnitřních provinciích, přesunula své vojáky do příhraničních oblastí. Avšak zatímco Řím pokračoval i nadále ve verbování vojáků z celé říše a ctihodní muži jako geograf Plinius či historik Tacitus ustavičně střídali právnickou činnost, psaní a velení armádě, Čína šla ještě dál. Přistoupila k tomu, že armády byly po personální stránce obsazovány odsouzenci či žoldáky najímanými za hranicemi, takže se urození obyvatelé chanské říše mohli věnovat právům či literární tvorbě. Jestliže Římané užívali stoicismus, jenž člověka učil žít s tím, co se mu nezamlouvalo, namísto toho, aby běsnil či někoho zabil, elita chanské říše si osvojovala různé formy konfuciánství. Podle tohoto filozofického směru ten, kdo věděl, jak používat pero, byl nadřazen člověku, jenž uměl používat meč. Ještě více než v Římě vedla v Číně cesta k úspěchu přes vzdělání a kulturu.

Něco velmi podobného se odehrávalo také v jihovýchodní Asii, ačkoli nastínit Pax Indica je o trochu těžší než definovat jeho čínskou a římskou verzi. Jedno přísloví říká: Špatní dělníci viní ze všeho svoje nástroje. A špatní historikové zase pravidelně viní svoje prameny. Neoddiskutovatelným faktem ale je, že o maurjovské říši Indie toho skutečně nevíme tolik jako o říši římské či říši dynastie Chan. Ze starověké

Indie se dochovalo jen velmi málo dokumentů a nejdůležitější z nich – *Arthašástra* (osmisetstránkové pojednání o státnictví)* – byl vlastně po mnoho století ztracen. Na povrch znovu vyplulo až v roce 1904, kdy místní badatel (jehož jméno si nikdo ze zodpovědných činitelů neobtěžoval poznamenat) vešel do Maisúrské orientální knihovny v jihozápadní Indii a pod paží měl tento poslední dochovaný rukopis, napsaný na palmových listech.

Arthašástra se nejen vyjadřuje ke všemu – od toho, jak stavět pevnost, až k tomu, kolik kadeřníků by měl mít král. Popisuje také propracovaný soudní systém a stanovuje pravidla, která musí soudci dodržovat při vyšetřování vraždy nebo fyzického napadení. Lékaři, kteří měli v souvislosti s úmrtím podezření na násilný trestný čin, měli podat hlášení; totéž platilo o místních náčelnících, kteří byli svědky krutého zacházení se zvířaty. Tento zákoník stanovoval tresty za všechny představitelné druhy násilí a rozlišoval například mezi napadením, které obsahovalo plivání, a tím, jež zahrnovalo zvracení na druhou osobu. Pokuty byly odstupňovány podle toho, jestli příslušná tekutina zasáhla oběť pod pupík, nad pupík, nebo na hlavu.

Z *Arthašástry* lze rozhodně usuzovat, že Maurjové to s potíráním násilí mysleli vážně. Její autor, Kautilja (rovněž známý jako Čánakja, anebo možná také jako Višnugupta), určitě věděl, o čem mluví. Vedl povstání, které kolem roku 320 př. n. l. ustavilo maurjovskou dynastii, a pak sloužil jako předseda vlády pod jejím prvním králem Čandraguptou.

Kautilja měl dokonalou pozici k tomu, aby mohl popsat maurjovské instituce. Tady ale právě začínají problémy. Někteří badatelé se nedokážou shodnout na tom, jestli Kautilja popisoval realitu, nebo předepisoval, co by měl ideální král dělat. A někteří dokonce zpochybňují, jestli Kautilja *Arthášastru* vůbec napsal. Kniha zmiňuje některé předměty (jako například čínské hedvábí), které se do Indie dostaly až později. Analýza jejího jazyka napovídá, že kniha mohla být sestavena až dlouho po Kautiljově smrti z různého materiálu časově pokrývajícího několik staletí.

Máme sice další prameny, s nimiž můžeme *Arthášastru* porovnat, ale každý z nich má své vlastní problémy. Megasthenes, řecký diplomat, který strávil kolem roku 300 př. n. l. jistý čas v maurjovském hlavním městě Pátaliputře (a který by se jistě s Kautiljou setkal), napsal, že Indové nesmírně dbají zákona. Tolik, říká, že když Čandragupta táhl do války, jeho vojáci nikdy nedevastovali krajinu, natož aby zabíjeli zemědělce. Jelikož si ale Megasthenes rovněž myslel, že chodidla některých Indů míří prsty dozadu a že indičtí psi koušou tak silně, až jim přitom vyskakují oči z důlků, zůstávají tu nutně pochybnosti o věrohodnosti jeho svědectví.

---

* Rovněž je k dispozici dramatizovaný třicetihodinový hindský televizní seriál s anglickými titulky (http://intellectualhinduism.blogpsot.com/search/label/Chanakya).

Nejdůležitějším pramenem, který lze postavit vedle *Arthášastry*, je skupina třiceti devíti nápisů, které nechal vytvořit pozdější král Ašóka poté, co v 50. letech 3. století př. n. l. dobyl Kalingu. V příkrém kontrastu k bombastičnosti, jež obvykle naplňuje královská prohlášení, Ašóka oznámil, že „po dobytí Kalingy, Miláček Bohů [tedy on sám] cítil výčitky svědomí, neboť když je země dobývána, zabíjení, smrt a vyhánění lidí jsou pro Miláčka Bohů nesmírně bolestné".[8]

Ašóka dosáhl „vítězství na všech hranicích do vzdálenosti patnácti set mil", ale nyní oznámil, že se bude držet *dharmy*. Mezi indology se vedou diskuse, jestli *dharma* byla jednoznačně buddhistickým konceptem, anebo to byl nápad samotného Ašóky. Samotný král nám však říká, že tím myslel „dobré chování [...] poslušnost [...] velkorysost [...] a vyvarování se zabíjení živých věcí. Otec, syn, bratr, pán, přítel, známý, příbuzný a soused by měli říct: ‚Toto je dobré, toto bychom měli dělat.'"[9]

Ašóka ustanovil ve městech a na venkově „úředníky *dharmy*",[10] kteří měli za úkol uvést v praxi množství nových zákonů. Vysílal inspektory, aby prověřovali úspěšnost jeho úředníků, a následně se vydával na inspekční cesty sám. Stejně jako v Římě se i zde zřejmě kombinovalo to, co Hobbes později nazval „státem vzniklým nabytím" a „státem vzniklým ustavením". Ašóka zjistil, že „legislativa byla méně účinná a přesvědčování více".[11] Výsledek byl podle něj tento: „Od té doby [co byla *dharma* ustavena] se zlo mezi lidmi na světě zmenšilo. Mezi těmi, kdo trpěli, zmizelo a na celém světě je radost a mír."[12]

V tuto chvíli bychom potřebovali náležitou statistiku násilných úmrtí ve starověké Indii, kterou bychom mohli postavit vedle těchto pramenů, a opět žádná neexistuje. A v tomto případě nám moc nepomůže ani archeologie. Známo je jen málo hrobů jakéhokoli druhu, takže nemůžeme říct, jestli lidé nadále vnímali zbraně jako normální součást mužské módy. V údolí řeky Gangy se v 6. století př. n. l. šířila opevnění, z čehož plyne, že boj byl na vzestupu. V římské říši většina měst nechávala své hradby chátrat, jakmile prvotní dobyvačné války skončily. V Indii však zůstávalo opevnění běžnou záležitostí po celou dobu existence maurjovské říše. Důvod zůstává nezodpovězenou otázkou. Možná byla maurjovská říše méně konsolidovaná než říše římská anebo možná její krátká existence (byla vytvořena kolem roku 320 př. n. l. a rozpadla se po převratu v roce 185 př. n. l.) způsobila, že města neměla čas přerůst hradby, které se staly zbytečnými. Bez rozsáhlejšího terénního archeologického výzkumu však k odpovědi nedospějeme.

Podobnost mezi Kautiljou, Megasthenem a Ašókou, v kombinaci s obecnými paralelami vlády práva v Indii a Číně, mne vede k domněnce, že maurjovská říše – podobně jako říše dynastie Chan a říše římská – zajišťovala svým poddaným bezpečnější život. Ačkoli tato otázka musí pro tuto chvíli zůstat otevřená, a ještě méně prostoru se otevírá pro diskusi o tvrzení, že všechny tři říše zajistily svým poddaným větší blahobyt.